

alle tiders

FREDET INDUSTRI

Sildoljefabrikken Neptun er blant industrianleggene som forteller om Norge som industrinasjon før vi fant olje.

SIRKULÆR ØKONOMI

Digitale verktøy gjør det enklere å ta vare på og gjenbruke gamle bygninger.

alle tiders er Riksantikvarens magasin, som kjem ut ein gang i året.

Ansvarleg redaktør

Karen Thommesen

Redaktør

Turid Årsheim

Redaksjon

Anne Røsvik
Øyvind Aase Fluge
Kaare Stang
Marte Boro
Atle Omland
Ragnhild Hoel
Sissel Carlstrøm
Gunvor Haustveit

Takk til alle som har bidrege med artiklar og bilete!

Kontakt

Riksantikvaren,
Dronningensgt. 13, 0152 Oslo
Postboks 1483 Vika, 0116 Oslo
Tlf.: 22 94 04 00

www.riksantikvaren.no

Vil du ha Alle tiders tilsendt i posten?
Send e-post til postmottak@ra.no
for å tinge gratis abonnement.

Layout

Fete Typer

Trykk

RKGrafisk

issn 1891 – 9219 (trykt)
issn 1891 – 9413 (online)
Opplag 6000

Last ned Alle tiders frå:
<http://www.riksantikvaren.no/alletiders>

Følg oss på Facebook, Instagram
og Twitter.

Redaksjonen vart avslutta
november 2019

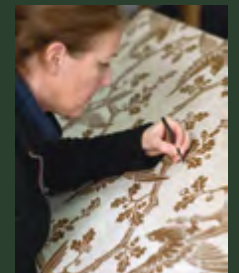

Bilete framside: Då Neptun sildoljefabrikk på Melbu i Nordland vart etablert i 1910, var den landets mest moderne sildoljefabrikk. I dag er råstofftankane konsertarena, og Norsk Fiskeindustrimuseum held til i dei gamle produksjonslokala. Foto: Trond A. Isaksen

Bilete bakside: Detalj frå ein av maskinane hjå Sjølingstad Uldvarefabrik i Mandal. Sjølingstad Uldvarefabrik vart etablert i 1894 og er i dag ein levande museumsfabrikk, der det framleis vert produsert ullvarer på dei gamle maskinane. Foto: Trond A. Isaksen

Innhold

- 4 Leder
- 5 Hilsen fra statsråd Ola Elvestuen
- 6 Fredet industri
- 18 Riksantikvarens kulturminnepris
- 20 Galeasen «Juffrau Elisabeth»
- 24 Dødehusene på Vinjeøra
- 28 Ruinane etter Klemenskyrkja
- 30 Skipet fra Gjellestad
- 32 Fortidsminneforeningen 175 år
- 36 Nye oppgaver til fylkene
- 38 Bygningsarv og sirkulær økonomi
- 42 Kulturlandskap i generasjoner
- 46 Brente Steders Regulering
- 50 Biblioteket som kulturminne og møteplass
- 54 Ruiner fra arkivet
- 56 Verdensarven, et felles ansvar
- 58 Georgias kulturminner på kartet
- 60 Holmsbu - kunst i fredet galleri
- 62 Gammelt og nytt
- 66 Utstillingen «Vejen til Palmyra»

Ny bruk på nye måter

Riksantikvar Hanna Geiran. Foto: Øyvind Aase Fluge, Riksantikvaren

I høst opplevde jeg noe veldig moro. I utstillingen «Oslo havn anno 1798» tok jeg på meg 3D-briller og fikk oppleve drømmen om å reise med tidsmaskin. I det lille firmaet Tidvis har historikere modellert opp deler av Oslo slik at man kan «gå» rundt i historiske omgivelser. Teknologien er nå god nok til at dette var overbevisende.

For en interessant måte å oppleve historien på! Her er mulighetene mange. Det digitale grunnlaget kan brukes på alt fra byvandring til spillutvikling.

Forbrukertrender kan gi oss nyttig innsikt og ideer til hvordan vi kan engasjere enda flere i kulturarven. Opinion har en slik forbrukertrendrapport – Consumer Stories. Rapporten har åtte såkalte innsikter. En av disse innsiktene er at kultur og historie bygger identitet blant folk på annen måte enn før. Folk ønsker å vite hvor de kommer fra, og med det hvem de er. Dette er noe vi hos Riksantikvaren kan slutte oss til. I ulike møter, blant annet med utbyggere, ser vi at nettopp kulturminner bidrar til et godt nærmiljø, til lokalt engasjement og til større bevissthet om hvem vi er.

En annen forbrukerinnsett er at klimasak og miljøvennlighet er en selvfølge. Hva som kan være

vårt bidrag til klimasaken er noe Riksantikvaren har snakket mye om i året som har gått. I 2020 kommer vi med en klimastrategi for kulturminneforvaltningen, og vi har mange med oss i at kulturminnevern er sirkulær økonomi i praksis. Interessen vokser for transformasjon og gjenbruk hos for eksempel arkitektstudenter. Arkitekter er opptatt av det grønne skiftet, og stadig flere ser faglig interessante utfordringer i å gjenbruke de bygningene vi allerede har. I tillegg er det rekord i antall masterstudenter på bygningsvernstudiet på NTNU.

Vi i kulturminnevernet er opptatt av å vise fram de gode eksemplene. Det skal vi jobbe med i 2020. Vi skal også tydeliggjøre hvordan kulturminnevernet kan og skal bidra til at eksisterende bygninger kan brukes videre, og kanskje på nye måter. Kanskje må vi tenke litt utenfor boksen og se etter andre svar enn de vi tradisjonelt har holdt oss til. Dette kan det bli spennende diskusjoner av, og løsninger som bidrar til gode steder og bærekraftig kulturarv.

Og når vi snakker om gjenbruk og ny bruk: Riksantikvaren freder nå flere tekniske og industrielle kulturminner som forteller om Norges utvikling som industrinasjon, lenge før vi fant olje i Nordsjøen. Disse

anleggene er fremdeles i bruk. Noen brukes til formidling og andre aktiviteter, slik som Neptun sildoljefabrikk på Melbu i Nordland. Andre av anleggene har hele produksjonslinjen intakt, slik som Sjølingstad Uldvarefabrikk utenfor Mandal. Snakk om levende museum!

Neptun og Sjølingstad får være stjernene i denne utgaven av Alle tiders, men vi har mye annet spennende stoff å by på i tillegg, fra arkeologi til sirkulær økonomi.

God lesning!

HANNA GEIRAN, RIKSANTIKVAR

Hilsen fra statsråden

Kulturminner og kulturminneforvaltning i endring

Klima- og miljøminister Ola Elvestuen. Foto: Bjørn H. Stuedal/Klima- og miljødepartementet

I år fant arkeologene en flere hundre år gammel treboks i Skjåk i Oppland. Den føyer seg inn i rekken av de mange funnene som er smeltet fram av fonner og breer de siste årene. Disse funnene gir oss mer kunnskap om vår forhistorie. De minner oss samtidig om endringene i klimaet.

Klimaendringer påvirker nedbrytningen av bygningsmaterialer. Mer regn og økt fuktighet vil føre til mer råte og soppvekst. Ekstremvær, med ras og flom, kan gi akutte skader på kulturminner. Endringene i klima vil også påvirke vekstsesongen, som igjen påvirker kulturmiljø og kulturlandskap. Selv om bygninger som er oppført med tradisjonelle byggemetoder og byggematerialer kan stå i mange hundre år, i motsetning til mange nybygg, må vi ta endringene på alvor.

Sammen om FNs bærekraftsmål

FNs bærekraftsmål gir et rammeverk til å arbeide sammen for en bærekraftig samfunnsutvikling. Bruk, gjenbruk og transformasjon av eksisterende bygninger er viktige bidrag for at vi skal nå klimamålene. Det tar 25–60 år å spare inn energien som er brukt til å rive en bygning og bygge en ny, selv om den nye bygningen er langt mer energieffektiv.

Selv om nybygg er energieffektive, er den bygde kulturarven en ressurs i et gjenbruksperspektiv. Bruk av kulturhistoriske bygninger og vitalisering av kulturmiljøer bygger opp om steders identitet og opplevelsesverdi. Det finnes mange eksempler på at kulturarven er en ressurs i samfunnsutviklingen. Dette er blant temaene i den nye stortingsmeldingen om kulturminnepolitikken, som skal legges fram for Stortinget våren 2020.

Mangfold av kulturarv

Norge har et mangfold av verdifulle kulturminner, kulturmiljøer og landskap. Noen har status som verdensarv. I år er det 40 år siden Bryggen i Bergen og Urnes stavkirke ble skrevet inn på UNESCOs verdensarvliste.

Riksantikvaren fredet den skogfinske husmannsplassen på Abborhøgda på Finnskogen og Tørfoss kvengård og Sappen skole i Reisadalen i Nord-Troms tidligere i år. Disse kulturminnene bidrar til at fredningslista i større grad gjenspeiler Norges historie og dagens samfunn.

Vi bygger kulturminnelaget

Samarbeid mellom myndighetene, private og frivillige er nøkkelen i det norske kulturminnevernet. Private eiere og frivillig sektor gjør en uvurderlig innsats for å ta vare på kulturarven. Fortidsminneforeningen er et slikt eksempel. Foreningen fylte 175 år i år, og ble hedret med Europa Nostra-pris i år.

Ved årsskiftet trer regionreformen i kraft. Da blir mer myndighet delegert til fylkeskommunene, mens Riksantikvaren skal videreutvikle sin rolle som direktorat. Fylkeskommunenes rolle som samfunnsutvikler blir også styrket gjennom reformen. Det er viktig at fylkene er denne rollen bevisst, og forvalter kulturarven som en ressurs i samfunnsutviklingen. Dette må foregå i dialog med kommuner og eiere.

Jeg vil takke alle som på ulike vis bidrar til å ta vare på vår felles kulturarv. Jeg ser fram til å samarbeide med dere framover, blant annet gjennom oppfølgingen av den nye stortingsmeldingen!

Industrien vi levde av før oljen

RIKSANTIKVAREN FREDER
NÅ FLERE TEKNISKE OG
INDUSTRIELLE KULTURMINNER
SOM FORTELLER OM NORGES
UTVIKLING SOM INDUSTRINASJON
LENGE FØR VI FANT OLJE I
NORDSJØEN.

TEKST *Bjarne Rosjø, frilansjournalist*
FOTO *Trond A. Isaksen, Riksantikvaren*

← Neptun sildoljefabrikk ligger i storslette omgivelser på Svinøya i Hadsel kommune i Nordland.

→ Råstofftankene ble brukt til å lagre sild.

Den norske industrihistorien begynte på 1500-tallet, med primitiv behandling av råmaterialer som tre og jern. Omkring 1850 gikk Norge inn i en ny epoke, med den industrielle revolusjonen og etableringen av de første dampdrevne tekstilfabrikkene. Utviklingen fortsatte med dampsagbruk og høvlerier fra 1860-årene, tremasseindustri fra 1870-årene, cellulose- og papirindustri fra 1880-årene, og den elektrokjemiske og den elektrometallurgiske industrien fra rundt 1900.

Mange av anleggene fra denne tiden er gått tapt, men Stortinget har vedtatt et bevaringsprogram som omfatter 15 tekniske og industrielle anlegg. Disse anleggene har nasjonal verdi som representanter for vår nasjonale industrihistorie, og de er eksempler på det vi levde av i Norge før oljealderen. Riksantikvaren ser det nå som nødvendig at alle de femten anleggene sikres for fremtiden gjennom det samme formelle vernet, fredning.

– Fem av anleggene i bevaringsprogrammet er allerede fredet, men nå freder vi også de ti andre. En fredning vil sikre kulturminnene, og styrke verdien av innsatsen og investeringene som er gjort av både eiere, forvaltere og Riksantikvaren, forteller Maria Lytomt hos Riksantikvaren.

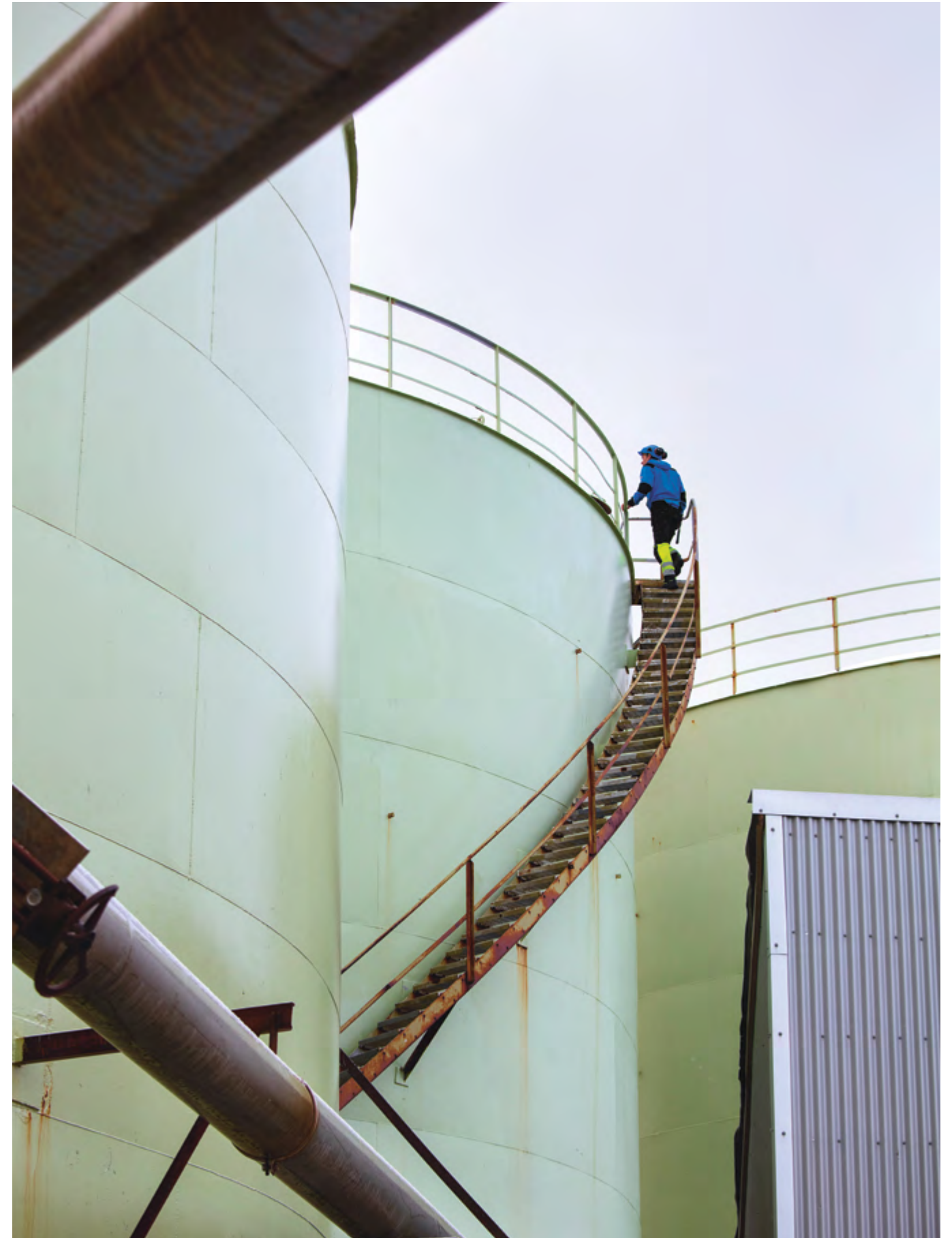
Neptun og lukten av penger

Neptun sildoljefabrikk på Melbu i Nordland er et av de ti anleggene som nå blir fredet, som representant for den omfattende industrielle fiskerinæringen og foredling av fiskeråstoff som vokste fram omkring det forrige århundreskiftet. Dette var landets mest moderne sildoljefabrikk da den ble etablert i 1910.

– Neptun var en hjørnesteinsbedrift i lokalsamfunnet, og «nessekongen» Christian Frederiksen satte i gang så store aktiviteter at folketallet i Melbu økte fra ca. 100 til ca. 1000 i løpet av få år, forteller Cathrine Arnesen hos Riksantikvaren. Frederiksen spilte også en viktig rolle i moderniseringen av den nordnorske fiskeflåten og fiskeforedlingsindustrien.

Industrialiseringen langs kysten skjedde ikke uten problemer, og sildoljeproduksjonen ved Neptun var også en kilde til forurensning og luktplager. Men folk i området trøstet seg med at «det luktet penger».

Pengelukta varte ikke evig: På 1960-tallet førte overfiske, overkapasitet og fallende priser på det internasjonale markedet til krise i sildoljenæringen. Til slutt ble Neptun lagt ned i 1986, og i dag holder Norsk fiskeindustrimuseum til i de gamle produksjonslokalene.

De 15 anleggene i bevaringsprogrammet

FAKTA

- Atlungstad brenneri
- Bredalsholmen verft
- Fetsund Lenser
- Folldal gruver
- Haldenkanalen
- Kistefos Træsliberi
- Klevfos Cellulose- & Papirfabrikk
- Neptun sildoljefabrikk
- Næs Jernverk
- Odda smelteverk
- Rjukanbanen
- Salhus Tricotagefabrik
- Sjølingstad Uldvarefabrik
- Spillum dampsag og høvleri
- Tyssedal kraftstasjon

Da Neptun sildoljefabrikk ble etablert i 1910, var den landets mest moderne sildoljefabrikk. Fabrikken gjennomgikk store moderniseringer underveis. Råstofftankene og sildoljetankene kom til på 1970-tallet.

← Jorunn Trædal syr inn teppe i valkemaskinen fra 1920-tallet.

→ Sylvi Sørensen ved Sjølingstads jubileumskolleksjon, designet av Wenche Roald og basert på gamle ullplagg.

Sjølingstad: Et levende museum

Sjølingstad Uldvarefabrik i Lindesnes kommune blir også fredet, som en representant for ull- og tekstilvareindustrien som begynte å vokse fram mot slutten av 1800-tallet. Sjølingstad Uldvarefabrik ble etablert i 1893 og satt i drift året etter. I dag er Sjølingstad en levende museumsfabrikk, hvor det fremdeles produseres ullvarer på de gamle maskinene.

Tekstilindustrien var en av de første industriene som etablerte seg i Norge, og nådde et toppunkt i årene omkring andre verdenskrig med over 40 000 ansatte. Selv om Sjølingstad aldri ble mer enn en liten fabrikk med under 100 ansatte, fikk den store konsekvenser for lokalsamfunnet – på liknende måte som Neptun på Melbu.

– I dette området var det seks gårdsbruk før fabrikk ble anlagt, men etter hvert vokste det fram et tettsted med både skole, butikk, postkontor, taxi og etter hvert en bussrute til Mandal. Det var ikke mange nok folk i lokalsamfunnet til å dekke behovet for arbeidskraft. Derfor ble det bygd en arbeiderbolig for unge kvinner som ble hentet inn fra distriktene rundt, forteller Cathrine Arnesen hos Riksantikvaren.

Det var haugianeren August Hoven som stod bak Sjølingstad. Nøkkelen var at Hoven skaffet seg vannrettighetene i Sjølingstadbekken, som renner ut fra Stuvvatnet og nedover mot Isumstadvatnet.

– Det er karakteristisk at fabrikkene ble etablert der hvor det var tilgang på råvarer og energi. På denne tiden var det nemlig ikke mulig å overføre energi over lange avstander, sånn som i dag, kommenterer Maria Lytomt hos Riksantikvaren.

Kulturminner gir ny virksomhet

Maskinene ved Sjølingstad ble først drevet av vannhjul, men i 1913 gikk fabrikk over til full elektrisk drift. Turbinen fra 1913 produserer fortsatt strøm til dagens drift i museumsfabrikken. Da Sjølingstad ble lagt ned i 1984, forsøkte eierne først å selge produksjonsutstyret – men maskinene var gammeldagse, og lokalene lå utenfor allfarvei. Derfor var det stor risiko for at anlegget skulle fragmenteres, men etter hvert ble det organisert en interessegruppe som kjempet for at anlegget skulle bli bevart.

Mange av industrianleggene i bevaringsprogrammet er åpne for publikum og har en viktig funksjon som museer og for kulturturismen lokalt og regionalt. Et viktig mål er derfor at fredningen skal sikre fortsatt vern gjennom bruk.

I tillegg til de 15 anleggene i bevaringsprogrammet, finnes det en rekke andre fredete tekniske og industrielle kulturminner. I 2017 og 2018 ble for eksempel både Bandakkanalen, Solobservatoriet på Harestua og Mellemvæftet i Kristiansund fredet.

↑ Sjølingstadgarnet er karded, spunnet og farget på museumsfabrikken, og finnes i mange farger.

← Nopping av tepper. Nopping vil si å kontrollere et stoff for feil.

→ Gunnveig Sigurdsdatter Helland ved jacquardveven.

∨ Sjølingstad Uldvarefabrik ble etablert i 1894 og er i dag en levende museumsfabrikk. Garn, karded ull, hobbyfilt, vadmél og tepper blir produsert på gamle maskiner.

*Lisa Kristin Johnsen
vever dresstoff på en av
skaftevevstolene.*

Arkeologiske kulturminne

FAKTA

Kulturminne- prisen

Riksantikvarens

kulturminnepris blir delt ut til personar, organisasjonar eller miljø som har gjort ein særleg innsats for:

- bevaring og/eller restaurering av kulturminne
- formidling av kulturminne, nasjonalt eller regionalt
- bruk/gjenbruk og vedlikehald av kulturminne

→ Per Olav Mathiesen og Torbjørn Løland under Haustmotet i Stavanger.
Foto: Gunvor Haustveit, Riksantikvaren

← Hyllestad. Arkeologiske kulturminne er fysiske spor etter liv og verksemd i tidlegare tider.
Foto: Kim Soderstrom, Riksantikvaren

TORBJØRN LØLAND FRÅ HYLLESTAD OG PER OVE MATHIESEN FRÅ RENDALEN HAR FÅTT RIKSANTIKVARENS KULTURMINNEPRIS FOR 2019. BEGGE HAR ARBEIDD MED ARKEOLOGISKE KULTURMINNE I EI ÅRREKKE.

av Gunvor Haustveit, Riksantikvaren

Prisvinnarane har lagt ned eit stort arbeid som initiativtakarar, organisatorar og formidlarar for både unge og eldre.

Kvernstein frå vikingtid og mellomalder

Løland har gjennom 30 år vore drivkrafta for utviklinga av Kvernsteinsparken og for gjenoppdaginga av kvernsteinsbrota i Hyllestad, det største steinbrotlandskapet frå vikingtid og mellomalder i Nord-Europa. Her vart det produsert kvernstein til handkverner for å male korn, etter kvart også møllestein og andre produkt.

– Eg er stolt over historia, og at eg har vore med på å løfta ho fram. Men eg har ikkje gjort det aleine. Bygdefolket og eg var i lag, me leita og leita og fann og fann. Me skjønnte at me hadde starta på noko stort, sa Torbjørn Løland då han fekk prisen.

Kunnskapen om kvernstein og steinbrot er viktig i Hyllestad og i resten av Noreg. Alle sjuandeklassingar i kommunen har ein halv dags undervisning i kvernsteinsbrota kvar veke, heile året. Dei får lære om historia, kulturminne, stein og handverk. I tillegg lærer dei masse om formidling, og dei er omvisarar for andre skular i området som kjem på besøk.

Spora etter det gamle fangstfolket

Per Ove Mathiesen trivst aller best inne i dei mørke skogane i Rendalen. Han har nyleg blitt pensjonist, men er framleis like aktiv, og har på frivillig basis kartlagt store deler av kulturminna i kommunen. Det er spora etter det gamle fangstfolket det handlar om: Fangstanlegg for rein og elg, men òg jernvinneanlegg, kolgroper, tjæremiler, gravminne og buplassar.

– Eg gjorde eit veldig omfang av funn temmeleg fort. Og det er et eit privilegium å vere den første som finn arkeologiske spor! I tillegg har eg hatt det privilegiet at eg ikkje har stått på lønnslista til nokon, noko som gjer at eg kan ha regien sjølv og følgje min eigen plan, sa Mathiesen.

Han har gjennom lang tid hatt eit godt og nært samarbeid med arkeologane i Hedmark fylkeskommune, Kulturhistorisk museum ved Universitetet i Oslo, Norsk institutt for kulturminneforskning, Norsk institutt for naturforskning og tilsvarande miljø i Sverige.

Løland og Mathiesen er einige om at prisen set arkeologien på kartet, og at den bidreg til auka merksemd om feltet.

«Juffrau Elisabeth»

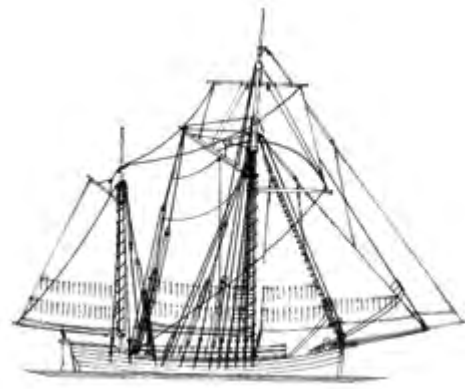
—

eit mystisk forlis

I PÅSKA 2019 FANN SØGNE DYKKARKLUBB VRACKET AV SKIPET «JUFFRAU ELISABETH», OVER 250 ÅR ETTER AT DET SOKK. FRAMLEIS ER DET EIT MYSTERIUM KVIFOR SKIPET GJEKK NED.

AV Øyvind Aase Fluge, Riksantikvaren

Det er mange gjenstander i og rundt vrakområdet. Norsk Maritimt Museum har fått eit tilskot på 340 000 kroner frå Riksantikvaren til ei grunnundersøking. Dei skal også vurdere om det skal takast opp gjenstandar.
Foto: Christian Skauge, Magasinet Dykking

← Biletet viser korleis ein galeas frå 1700-talet ser ut. Illustrasjon: Karl Heinz Marquardt, Conway Maritim Press 1992

Den 21. mars 1760 var galeasen «Juffrau Elisabeth» på veg frå Amsterdam til Drøbak. Mannskapet bestod av skipper Pitter Eelkesh og tre andre. På kvelden segla dei inn i skjergarden i Søgne, og klokka to om natta støtte dei på eitt av Gjedderøeskjera. Då gjekk kapteinen og mannen i skipsbåten og redda seg i land. Når bergingsmannskap kjem til staden neste dag står skipet framleis fast på skjæret, men sklir av grunnen etter ein kraftig brottsjø og får vind i segla. Deretter går det på eit nytt skjer, og går ned ved Gjedderøe.

Det som gjer forliset mistenkjeleg er korleis skipper Pitter Eelkesh oppfører seg, både den aktuelle natta skipet går på grunn og i tida etterpå.

Var det eit uhell?

I sjøforklaringa på vrakstaden 24. mars og på Eid gard den 28. mars kritiserer bergingsmannskapa Pitter Eelkesh for ikkje å ha tatt ned segl, freista å få festna ankeret i botn, og elles sørga for å ha tau og anna reiskap klare til fortøyning. Tauverket var surra under dekk, og hadde det vore tilgjengeleg ville bergingsmannskapa klart å få galeasen inn på grunnna på Gjedderøe før den vart meir skada.

Fleire tiltak vart vurdert for å forhindre at galesan sakk ytterlegare. Ein kunne trekkje det opp med to ekstra skip, men det kunne verte kostbart. Difor ville ein helst nytte seg av spel med tau frå land slik at ein fekk bakparten av skipet opp på grunnna. Men, Eelkesh ville ikkje gå med på dette utan vidare. Han meinte at reieren hans måtte godkjenne kostnadane ved ein redningsoperasjon før den kunne gå i gang. Eelkesh ville helst sende mannen heim til Nederland så snart som råd. Torsdag den 27. mars vart det satt

«Extra Rett» på Eid gard, men Eelkesh møtte ikkje opp. Han var i Kristiansand for å få reisepass til mannen sitt.

Eelkesh får kritikk

Dagen etter vart det arrangert eit nytt rettsmøte med Eelkesh til stades. Her gjentek han i vitneforklaringa at han ikkje kan seie noko utan godkjenning frå reieren sin. Han får deretter kraftig kritikk frå amtmann Jens Stoud. Eelkesh viste dårleg sjømannskap og retten meinte han ikkje hadde gjort det han kunne for å hindre forliset. Han held også fram seglasen etter å ha fått landkjenning.

Eelkesh spør om referat frå alle møter og held fast på forklaringa si om at reieren må godkjenne kostnadane ved ein redningsoperasjon.

Fantastisk funn

Kvifor oppførte Eelkesh seg slik? Hadde han noko å skjule? Her sluttar dei spora vi har klart å leite fram. Men, det som verkeleg er spanande med funnet er at det faktisk er mogleg å spekulere i årsaka til forliset. Det er nemleg sjeldan ein finn urøyrde skipsvrak som også kan sporast så detaljert i historisk kjeldemateriale.

Vi veit ikkje kva som skjedde vidare med Pitter Eelkesh og mannen hans, men historia om «Juffrau Elisabeth» må skrivast på nytt. I framtida vil skipet vere ei fantastisk kjelde for forskning. Sjølv om mysteriet om skipet faktisk forliste eller ikkje er oppklara, kan ein framleis spekulere på kva som skjedde i Søgne den stormfulle natta 21. mars 1760.

KJELDE:

Skipsforlis og -havarier gjennom 500 år i Søgne skjærgård – Jan G. Langfeldt

↑ Her ser ein den oppmurte byssa. Magasinet Dykking fekk vere med på eit eksklusivt dykk saman med Søgne dykkerklubb. Vi har fått låne dei fantastiske bileta. Foto: Christian Skauge, Magasinet Dykking

← Ankeret ligg framleis tett ved vraket av skipet. Foto: Christian Skauge, Magasinet Dykking

FAKTA

«Juffrau Elisabeth»

Nederlandsk galeas frå 1700-talet.
Segla frå Amsterdam til Drøbak i ballast.

Forliste i skjergarden utanfor Søgne 21. mars, 1760.

Oppdaga av Søgne Dykkerklubb i påska 2019.

Vraket er freda etter kulturminneloven.

Dykkarklubben får finnarlønn og Norsk Maritimt Museum får tilskot til ei grunnundersøking av Riksantikvaren.

De dødes hus på Vinjeøra

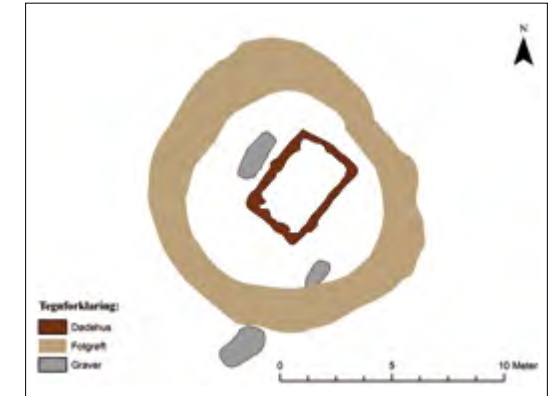
DET ER MANGE ASPEKTER VED VIKINGTIDENS SAMFUNN VI ENNÅ IKKE VET SÅ MYE OM. BLANT ANNET HVORFOR DET ER SÅ STORE VARIASJONER I GRAVSKIKK. VI HAR EN REKKE EKSEMPLER PÅ BÅTGRAVER FRA DENNE PERIODEN, MEN HVORFOR BLE DET BYGGET SMÅ HUS I NOEN AV DE STORE GRAVHAUGENE?

→ Dronefoto av den overpøyde gravhaugen med sporene av det undersøkte dødehuset i midten. Foto: Raymond Sauvage, NTNU Vitenskapsmuseet

↘ Plantegning av funnene rundt det undersøkte dødehuset. Illustrasjon Raymond Sauvage, NTNU Vitenskapsmuseet

↓ På denne måten kan dødehuset ha stått i gravhaugen. Rekonstruksjonen er gjort på bakgrunn av årets funn. Illustrasjon: Ragnar Børsheim, Arkikon

Av Raymond Sauvage og Ellen Grav Ellingsen, NTNU Vitenskapsmuseet

Dødehusene på Vinjeøra

I forbindelse med ny E39 ved Vinjefjorden i Hemne kommune gjennomfører NTNU Vitenskapsmuseet en større utgraving av en gård og et gravfelt fra yngre jernalder på Vinjeøra i Trøndelag.

Inne i to gravhauger er det her påvist spor etter mindre bygninger. Dette fenomenet kaller vi dødehus, fordi de er antatt å være bygd for døde mennesker og ligger inne i en gravhaug. Slike hus er forholdsvis sjeldne, og derfor svært spennende.

Det ene huset er undersøkt. Dette huset var 4,5 x 3 meter stort. I hjørnene har det stått staver, og bygget har hatt stående planker eller veggtiljer, som var satt ned i en grøft og støttet opp med stein. Det eneste som var igjen, var en rektangulær grøft med avtrykk av staver, veggtiljer og støttesteiner der veggene en gang sto.

Inne i dødehuset er det ikke påvist noen grav som kan sies å tilhøre huset.

← Slik lå glassperlene i kvinnegraven inntil dødehuset. Trerester rundt perlene viser at de har ligget i en liten trebolle eller lignende. Foto: Raymond Sauvage, NTNU Vitenskapsmuseet

→ Dødehuset under utgraving. Til høyre i bildet ser vi den omtalte kvinnegraven. Foto: Raymond Sauvage, NTNU Vitenskapsmuseet

Grav i haugen

Selv om det ikke var noen grav bevart i selve dødehuset, ble det funnet en grav i haugen. Denne lå rett utenfor huset, parallelt med vegggrøften i vest. Det var ingen skjelettresten der, men gjenstandene som var lagt ned i graven, forteller oss at dette mest sannsynlig var en kvinnes grav. Den døde ble nemlig gravlagt med en liten trebeholder som inneholdt flere perler og en likearmet spenne. I tillegg var det lagt ned en annen spenne og en stor ravperle som gravgaver. Spennene har vi hittil bare sett på røntgenfoto, men de ser ut til å være av en type som dateres til 800-tallet.

Dødehus i Norge

Hus av denne typen inne i gravhauger fra yngre jernalder er et nokså sjeldent fenomen. I alt er det kjent i underkant av tjue dødehus fra hele Norge, inklusive disse to nye fra Vinjeøra.

Et noe tilsvarende fenomen har vi i skolte-samisk tradisjon, hvor slike hus er blitt bygget til helt opp på 1900-tallet. Disse er små laftehus, kun

1,5 x 0,8 meter, og skiller seg derfor konstruksjonsmessig fra dødehusene fra jernalder. De kan fremdeles observeres på Øst-Karelenes kirkegårder, hvor de ble bygget som monumenter over en jordfestet grav. Likevel skal de nok tolkes som en videreføring fra den tiden da likene ble lagt inne i selve husene, over bakken.

Det er noe variasjon i dødehusenes utforming og utførelse. Noen er bygget over flatmarksgraver uten haug over, noen i storhauger, noen over branngraver, men langt de fleste tilhører ubrente graver. Gravgodset i de bevarte gravene varierer også mye. Det spenner fra våpen og import-gjenstander til hverdagsgjenstander og rituelle gjenstander. Noen av gravene kan imidlertid også ha vært helt tomme. Likevel ser det ut til at denne typen graver gjerne var forbeholdt de bedre stilte i samfunnet.

Dette understrekes av at de kjente viking-skipsgravene Oseberg og Gokstad også hadde en form for dødehus. Disse skiller seg fra det øvrige materialet ved at de er mye større og står oppe i selve skipet. Dessuten har de en mer

teltlignende fasong, med skrått tak i stedet for vegger. Det er usikkert om dette skal tolkes som samme fenomen.

Et likhetstrekk som synes å opptre hos alle dødehus, er nærhet og utsyn til vann. Dette gjenfinnes i tysk materiale fra bronsealder, noe som åpner for en tolkning om kontinuitet over tid og rom.

Hus i gravhaug – hvorfor det?

Siden det er stor variasjon i utformingen av dødehusene som er påvist her til lands, kan det være at det er selve ideen om hus i gravhaug som er det viktige.

En spennende tolkning er at dødehusene er bygget som hus for de døde. En måte å se dette på, er at et godt og solid hus skulle holde den døde i graven sin, slik at vedkommende ikke vandret rundt og skapte uro på gården. Men et forseggjort hus i graven kan også sees på som en gave fra de gjenlevende, et ønske om at den døde holdt seg i nærheten og ikke reiste til dødsriket. I førkristen tid trodde man gjerne at

den døde kunne ta bo i haugen. Det var da viktig å stelle godt med «haugbonden», og det skjedde gjennom offergaver som mat og drikke. Den døde kunne man snakke med og kanskje rådslå med gjennom «haugsitje» – å sitte på haug.

Var den døde forfader fornøyd med oppvartningen og familiens gjøren og laden, ville han hjelpe dem med god avling – både på åkeren, i fjøsen og til og med i familiens eget hus.

Dette understrekes av et tradisjonssagn fra Island, som forteller om en velstående kvinne som selv innredet sitt gravhus og lot det møblere med et herskkelig sete. Der skulle hun sitte når hun var død. Dette kan fortelle at det var enkelte slektninger man ønsket å ha på gården til evig tid, og da måtte de ha et hus å bo i. Tilsvarende sagn finnes også i Telemark, og de antas faktisk å stamme fra vikingtid.

En lengre versjon av artikkelen ble først trykket i Spor – Nytt fra fortiden 2019 nummer 2, som utgis av NTNU Vitenskapsmuseet, Institutt for arkeologi og kulturhistorie.

Olav den heilage sin fyrste kvilestad

OLAV HARALDSSONS FYRSTE GRAVKYRKJE ER EIN AV DE VIKTIGASTE ARKEOLOGISKE OPPDAGINGANE I NOREG. MED FLOTTE UTSTILLINGSLOKALE I KRAMBUGATA I TRONDHEIM KJEM ME NÆRARE HISTORIA OM KRISTNINGA AV NOREG.

→ Eldre døypefont i kleberstein som vart funne i stolpehol. Den vart brukt til å stabilisere stolpane i ei av kyrkjene. Foto: Åge Hojem, NTNU Vitenskapsmuseet.

↙ Klemenskyrkjeutstillinga ligg i Trondheim sentrum, og det er gratis inngang. Foto: Åge Hojem, NTNU Vitenskapsmuseet.

av Marita Seim, Riksantikvaren

Ruinane etter Klemenskyrkja vart oppdaga av arkeologar i 2016, ved føregranskingar for eit nybygg i Krabugata i Trondheim. Ruinane har fått eit eige utstillingslokale der ein kan oppleve grunnmurane av stavkyrkja, og alteret der Olav Haraldsson si kiste stod då han vart heilagkåra i år 1031. Klemenskyrkja og staden der Olavskulten starta, er ei viktig arkeologisk oppdaging som har fått stor merksemd i Noreg og internasjonalt. Internasjonale Heritage Daily rangerte funnet av Klemenskyrkja som nummer seks blant arkeologiske oppdagingar i 2016.

Skipakrok

Kvar stod Klemenskyrkja og korleis kan ein vere sikker på at det er denne kyrkja ein har funne i Krabugata? Historiske kjelder fortel om Klemenskyrkja som stod ved «Skipakrok» i Trondheim, og ein har kome fram til at dette var i nærleiken av det me i dag kjenner som Trondheim Folkebibliotek.

Datering av stolpane ved fyrste versjon av Klemenskyrkja, viser at treet til stolpane vart felt i ca. år 1009 og kyrkja vart reist i åra etter. Denne informasjonen samsvarar med Islandske sagaforteljingar, som fortel om Olav Haraldsson som gjenreiste kaupangen ved Nidelva. Snorre Sturlason fortel at det vart bygd ein kongsgard og reist ei stavkyrkje vigd til St. Klemens, i år 1016.

Øydeleggingar og gjenreisingar

Fem fasar i kyrkja si historie visar til 350 år med fleire øydeleggingar og gjenreisingar.

Arkeologane fann spor som tyda på at kyrkja hadde blitt reist på nytt og fornya i fleire omgangar. For kvar gong kyrkja vart gjenreist, vart konstruksjonen endra, mellom anna i storleik. På midten av 1300-talet vart Klemenskyrkja råka av ein brann. Kyrkja vart ikkje gjenreist, men arkeologane fann spor av at eit skur eller eit lite kapell beskytta alteret i ettertida.

Heilagkåring og nasjonsbygging

Heilagkåringa i Klemenskyrkja vart eit viktig skilje i norsk historie. Den kristne trua breidde om seg i landet, samstundes var det starten på ei omfattande politisk vending. Nasjonen Noreg veks fram og årstalet 1031 står sentralt i noregshistoria, saman med Riksforsamlinga på Eidsvoll og grunnlova i 1814.

Publikum strøymar til

Utstillinga av ruinane av Klemenskyrkja vart åpna 21. mai i år, med kronprins Haakon til stades. Ansvarleg for formidlingsprosjektet ved Klemenskyrkja, Erik Jondell, kan glede seg over at sidan opninga og fram til 1. september har utstillinga hatt 15 000 besøkande. Utstillinga har vekt stor begeistring hjå publikum. Som del av formidlinga er det laga ein animasjonsfilm som vert spelt av to gongar i timen. Utstillinga viser mellom anna grunnmurane som stavkyrkja stod på, lausfunn frå kyrkja og kyrkjegarden, og ulike modellar av dei arkeologiske funna. Som bonus til funnet av Klemenskyrkja, fann arkeologane bygningsdelar frå vikingtida som òg er utstilt.

HØSTEN 2018 FANT ARKEOLOGENES GEORADAR SPOR ETTER ET VIKINGSKIP, FLERE GRAVHAUGER OG RESTER AV HUS PÅ ET JORDE UTENFOR HALDEN. NYHETEN OM FUNNET GIKK VERDEN RUNDT.

Vikingfunnet er en verdenssensasjon

Av Fredrik Norland, Østfold fylkeskommune

- Å være med på undersøkelser av det som trolig er et vikingskip, er jo en ønskedrøm for de fleste arkeologer!

Prosjektlederne Sigrid Mannsåker Gundersen, fra Fylkeskonservatoren i Østfold fylkeskommune, og Christian Rødsrud, fra Kulturhistorisk museum ved UiO, trakk vinnerloddet i så måte.

Nyheten gikk verden rundt høsten 2018. Østfold fylkeskommune og NIKUs georadarundersøkelser hadde avslørt at det lå noe som trolig var et vikingskip ved Gjellestad på Viksletta utenfor Halden. Spenningen var til å ta og føle på da arkeologene rykket inn på jorden høsten 2019.

Hva skjuler området?

I tillegg til avtegningen av skipet, var det slått fast at det var flere graver og spor etter hus på jorden like ved den restaurerte Jellhaugen. Jellhaugen ble delvis gravd ut på 1960-tallet, men inneholdt få gjenstander. Siden da har man hele tiden visst at området skjulte noe mer. Spørsmålet var hva, og utstyrt med spader, gravmaskiner og ekspertise var både Kulturhistorisk museum og fylkeskonservatoren i Østfold fylkeskommune på pletten i slutten av august. Riksantikvaren har bistått prosjektet økonomisk.

- Det var to utrolig spennende uker. Å finne bevart treverk fra skipet var det vi håpet på, og det gjorde vi jo. Sjaktene er nå fylt igjen med leire for å bevare det som ligger der. Vi har kommet i

havn med det vi skulle i denne omgangen, og vi har gjort mange funn, sier prosjektlederne.

De trekker også fram grunneier Olav Jellestad, som har vært usedvanlig tålmodig og interessert i prosjektet.

Andre spor

I tillegg til skipet ble det avdekket stolpehull og andre spor etter flere hus, et gjerde og andre bosetningsrester. I løpet av få uker regner arkeologene med å få klarhet i om noen av disse sporene er samtidige med skipsgraven, eller om de er eldre. Uansett må Gjellestad ha vært et sentralt sted i jernalder og vikingtid. Indrefiletet man fant var selvfølgelig den bevarte kjølen, men dette funnet reiste også noen andre spørsmål:

- Foreløpig kan det fastslås at det bevarte partiet av kjølen som ble avdekket i 2019 er spinklere enn kjølene på så vel Gokstad som Oseberg og Tune, men ettersom vi bare har sett 20 cm av en kjø som har vært over 20 meter lang er det litt for tidlig å spekulere i hva dette betyr, sier Christian Rødsrud.

Hundremillioners-spørsmålet: Hva nå?

- Funnet av Gjellestadskipet går rett inn i diskusjonen om bevaring av vikingskipene. Med utgangspunkt i hva vi allerede vet, er det mulig å gjenskape både skipsgraven og omgivelsene digitalt. Om det seinere blir gjennomført en fullstendig arkeologisk utgravning, kan vi også få til en detaljert rekonstruksjon, sier Gundersen og Rødsrud.

Kjølen på Gjellestadskipet skimtes i midten av bildet. Foto: Anders Amlø, Riksantikvaren

I august og september i år gravde arkeologer fram restene av Gjellestadskipet. Foto: Per Erik Gjesvold, Fylkeskonservatoren i Østfold fylkeskommune

Har teke vare på fortida i 175 år

FORTIDSMINNEFORENINGEN VART OPPRETTA I 1844, FLEIRE TIÅR FØR VI FEKK EIN RIKSANTIKVAR. I GENERASJONAR HAR FRIVILLIGE PRIVATPERSONAR KJEMPA FOR BEVARING AV NORSK KULTURARV.

av Oyvind Aase Fluge, Riksantikvaren

Mykje har endra seg gjennom desse åra. Då foreininga vart oppretta hadde ikkje Noreg ein riksantikvar, og det skulle gå nesten 70 år før vi faktisk fekk det. I praksis hadde foreininga i desse åra mange av funksjonane Riksantikvaren har i dag.

Foreningen til Norske Fortidsminnesmerkers Bevaring vart stifta av norske kunstnarar, som på studieturar til bygder og dalføre «oppdaga» den norske kulturarven. Allereie nokre år etter stiftinga byrja foreininga å tileigne seg eigendomar, ved kjøp eller som gåver, for å redde dei frå forfall eller riving. Den første eigendomen Fortidsminneforeningen fekk var klosterruinen på Tautra (1846). Den seinaste, steinkyrkja i Hove, fekk dei i gåve frå Riksantikvaren i år. Blant dei tidlegaste ervervingane er også Urnes og Borgund stavkyrkje. I dag har foreininga nærare 40 eigendomar.

Framsnakking av kulturminne

Formidling er ein viktig del av foreininga sitt arbeid i dag, og ønskje om formidling var i tankane til stiftarane alt i 1844. Å «gjøre disse Gjenstande bekjendte for Almenheden» står tydeleg formulert i føremålsparagrafen.

Det er noko spesielt med å bla i foreininga sine gamle protokollar, årsberetninger og hovudbøker. Blant anna har søknadar om økonomiske tilskot vore ein viktig del av jobben. Til tider har

det kanskje gått litt i surr med dette arbeidet, både for foreininga og den øvrige forvaltninga. Det ser ein blant anna i dette brevet oversendt Riksantikvariatet 15. september 1931:

«Herr Dr. Anders Bugge, Riksantikvariatet, Vedlagte skrivelse av 12.ds. med bilag fra Byarkitekt Harald Aars oversendes hermed til revisjon. Det sees nemlig av Byarkitektens skrivelse at han selv ikke er ganske sikker på om alle bevilgninger og utbetalinger er medtatt. Det er sandelig ikke småsummer som er utbetalt! Ærbødigst, Carl Berner»

Fest og moro

Foreininga er flinke til å stelle i stand fest og moro, og sjølv i krevjande tider har foreininga halde fast ved merkedagane sine. I 1944 feira dei 100-årsjubileum, men feiringa vart utsett til 1945 grunna «omstendighetene». Den 4. september 1944 gjekk det likevel ut eit skriv til fylkesavdelingane:

«Selv om jubileet ikke vil bli feiret hverken med de planlagte publikasjoner og andre arrangementer som var påtenkt, representantskapsmøte, avsløring av portretter av tidligere formenn m. m., har direksjonen ikke tenkt å forbigå denne dagen – den 16. desember – i stillhet. Man vil, hvis forholdene tillater det, samles til direksjonsmøte med en liten fest etterpå hos formannen, og man vilde finne det naturlig om avdelingsstyrene gjorde noget lignende.»

← Borgund stavkyrkje. Måla i 1833 av Knud Baade. Han var elev av I.C. Dahl, som var ein viktig inspirator for stiftarane av foreininga, og han vart seinare æresmedlem. Foto: Jaques Lathion, Nasjonalmuseet

← Fortidsminneforeningen fekk i år Hove steinkyrkje (Vik i Sogn) i gáve frá Riksantikvaren. Her frá overrekkinga av gávebrev med styreleiar i foreininga Margrethe C. Stang og riksantikvar Hanna Geiran. Foto: Karen Thommesen, Riksantikvaren

↓ Fortidsminneforeningens Studentutvalg Oslo. Her representert ved styret. Øverst frá venstre Katja Karskova, Eira Catharine Lodrup Carlsen, Mari Aas Finne, Ena Salahovic, Ingrid Birch Eide, og Julie Klevmark. Foto: Fortidsminneforeningens Studentutvalg i Oslo

I desse dagar

Fleire av dei som engasjerer seg i foreininga har bakgrunn frå eller arbeider med kulturminnevern. Noverande styreleiar, Margrethe C. Stang, var aktiv kulturminnevernar som student. Ho var blant anna med i gruppa «Arv», som skildra seg sjølv som ei slags kulturminnevernets Bellona då dei var aktive på 90-talet i Oslo:

– Eg vart faktisk verva av Ingeborg Magerøy, som no arbeider med kyrkjer hjå Riksantikvaren. Eg var kunsthistoriestudent, og Ingeborg sa at dersom ein studerer kunsthistorie så må ein berre vere med, seier Stang.

Aktive studentar

I Trondheim har ein i fleire år hatt eit aktivt studentlag. I Oslo fekk foreininga sitt eige studentlag for tre år sidan. Det nyvalde styret består av Ena Salahovic, Mari Aas Finne, Julie Klevmark, Katja Karskova og Ingrid Birch Eide – med fag som kunsthistorie, arkitektur og statsvitskap.

– Å vere ung i foreininga i 2019 er sjølv sagt annleis enn det var i 1844. Det som er mest markant er kanskje at foreininga i byrjinga var ein elitistisk manneklubb. Fortidsminneforeningens

Studentutvalg i Oslo består i dag berre av kvinner. Men berre så det er sagt: Vi treng fleire på laget, både menn og kvinner, seier leiarane for studentutvalet.

Studentutvalet meiner det er viktig at foreininga står hardt på for kulturminnene også i framtida.

– I denne typen arbeid vil ein alltid møte motstand. Akkurat no står vi blant anna i opposisjon til regjeringa sitt vedtak om å rive Y-blokka, og vi kjem ikkje til å gje opp kampen for at dette bygget blir bevart, seier styreleiar Ena Salahovic.

– For oss er det viktig at vi ikkje berre representerer eitt fagområde. Vi har alle ulike studiebakgrunn, men felles er at me ser verdien av å ta vare på kulturminne og kulturmiljø, insisterer leiarane for studentutvalet.

Delar av artikkelen stod opprinneleg på trykk i Fortidsminneforeningen i Oslo og Akershus sitt medlemsblad «Fremtid for fortiden» (NR. 1 – 2019, 47. årgang). Forfattarar: Linn Marie Krogsrud og Øyvind Aase Fluge.

KJELDER:

Fortidsminneforeningen sine nettsider

↑ 17. mai 1898 på Voienvolden gård, Sagene i Oslo. Garden er i dag eigd av Fortidsminneforeningen, og blir drive av Fortidsminneforeningen i Oslo og Akershus. Det er framleis ein stad der det blir arrangert fest og moro, men i hovudsak er den daglege drifta knytt til bygnings- og kulturminnevern. Foto: ukjend, Fortidsminneforeningen i Oslo og Akershus

→ Fortidsminneforeningens noverande styreleiar, Margrethe C. Stang (t.h.), engasjerte seg som student i aksjonsgruppa "Arv" på 1990-talet. Foto: Stein Marienborg, Arbeiderbladet/Nasjonallbiblioteket

Nye oppgaver til fylkene

FRA 1. JANUAR 2020 HAR NORGE 11 ISTEDELFOR 18 FYLKESKOMMUNER, OG DISSE OVERTAR BLANT ANNET EN REKKE OPPGAVER SOM RIKSANTIKVAREN TIDLIGERE HAR HATT.

Maria Sølversen er prosjektleder for Kulturminneforvaltning 2020. Foto: Øyvind Aase Fluge, Riksantikvaren

av Bjarne Rosjø, frilansjournalist

Den norske kulturminneforvaltningen har flere forvaltningsnivåer, og en noe uoversiktlig ansvarsfordeling har gjort at det til tider har vært vanskelig for brukerne å vite hvilken instans som var den rette myndigheten. Dette blir enklere fra og med 1. januar 2020, for da får de nye og «regionreformerte» fylkeskommunene en utvidet rolle.

– Fylkeskommunene får førstelinjeansvaret for mange områder hvor Riksantikvaren tidligere var vedtaksmyndigheten. Dermed får fylkeskommunene et større ansvar for flere kulturminner enn de har i dag, forteller Maria Sølversen hos Riksantikvaren. Hun er leder for prosjektet Kulturminneforvaltning 2020, som har forberedt overføringen av oppgaver og utviklet Digisak, en digital tjeneste for søknad og saksbehandling av tilskudd og dispensasjoner.

Større ansvar, større muligheter

Den fredede hovedbygningen ved NTNU på Gløshaugen i Trondheim er en av statens kulturhistoriske eiendommer der forvaltningsansvaret blir overført til fylkeskommunen. Andre eksempler er brakkestokkene på Karljohansvern, det nyåpnede Naturhistorisk museum ved Universitetsmuseet i Bergen, og Oslo fengsel. At fylkeskommunene overtar forvaltningsansvaret, betyr at de blir rette myndighet til å gi dispensasjon fra kulturminneloven.

Fylkeskommunene får nå en sterkere rolle på kulturminnefeltet og større muligheter til å se kulturminner i sammenheng med andre felt de også har ansvar for, som samfunnsutvikling, næringsutvikling og turisme.

Regionreformen betyr at Riksantikvaren får færre saksbehandlingsoppgaver. Riksantikvaren skal samtidig styrke direktoratrollen til beste for hele kulturminneforvaltningen. Direktoratet har det overordnede nasjonale ansvaret for kulturminnefeltet, og får flere nye oppgaver, som å utvikle verktøy som sikrer en enhetlig kulturminneforvaltning i hele landet. Riksantikvaren beholder forvaltningsansvaret for stavkirkene og enkelte andre kulturminner.

Som en del av oppgaveoverføringen, lager Riksantikvaren 40 faglige veiledere. De formidler kunnskap innenfor ulike fagområder i kulturminneforvaltningen, som brannsikring, middelalderhus, restaureringsprosjekter og så videre.

Kulturminnevernet blir styrket

Mange av veilederne er ferdige og ble tilgjengelige på Riksantikvarens nettsider i desember 2019. Resten kommer i løpet av 2020. Det blir også laget om lag 20 brevmaler knyttet til kulturminneloven og forvaltningsloven.

– Riksantikvaren har ikke sittet i et lønnskammer og jobbet alene med oppgaveoverføringen! Fylkeskommunene og museene er involvert i prosjektet på flere områder. Vi har blant annet utarbeidet fremtidens arbeidsprosesser i fellesskap, og mange har bidratt med innspill og brukertesting av veiledere og digitale tjenester. Fylkeskommunene er også representert i prosjektets styringsgruppe. Samlet bidrar dette til å sikre at prosjektet leverer det kulturminneforvaltningen som helhet har behov for. Kulturminnevernet skal komme styrket ut av dette, understreker Maria Sølversen.

Naturhistorisk museum, Universitetsmuseet i Bergen, er en av de kulturhistoriske eiendommene der forvaltningsansvaret overføres til fylkeskommunen i 2020. Foto: Statsbygg/Trond A. Isaksen Arkitekt: Johan Henrik Nebelong

Digitale bygg i sirkulær økonomi

DIGITALISERING VIL ENDRE MÅTEN VI HÅNTERER VÅRE BYGNINGER PÅ. OGSÅ DE VI ALLEREDE HAR BYGGET.

AV Anett Andreassen og Anders Fylling, Statsbygg

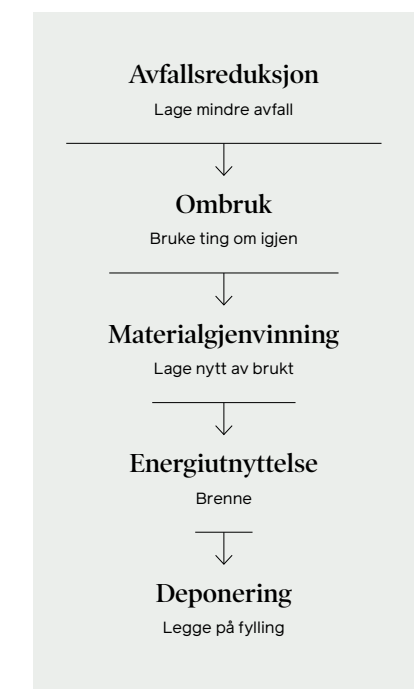
Krav til reduserte klimagassutslipp fra byggenæringen gjør at vi setter større pris på eksisterende bygg. Samtidig gjør digitalisering det mulig å få til økt utnyttelse av eksisterende bygg og materialer i et livsløpsperspektiv.

Globale trender

Globalt ser vi to store trender som vil påvirke hvordan vi håndterer det bygde miljøet i fremtiden: Bærekraft og digitalisering. Bærekraft omfatter både klima, men også sosiale og økonomiske aspekter. Når det gjelder digitalisering er det bare fantasien som setter grenser for hva nye metoder kan medføre i et lengre perspektiv.

De siste årene har «sirkulær økonomi» oftere dukket opp som begrep. Statsbygg tok i 2017, sammen med Building Smart Norge, Circular Norway og Æra Strategic Innovation, initiativ til en strategisk innovasjonsprosess for hele byggenæringen. Målet var å få frem konsepter som kunne bidra til en mer sirkulær byggenæring. I dag er byggenæringen storforbruker av råvarer og materialer det er knapphet på i verden, samtidig som næringen er en av de aller verste når det gjelder avfallsproduksjon.

I en sirkulær økonomi er målet å lukke materialstrømmene. Det vil si å minimere mengden avfall og øke mengden ombruk, øke gjenvinningsgraden og redusere mengden materialer som må gå til energiutnyttelse eller deponering. Sirkulær økonomi handler med andre ord om å redusere avfall og øke graden av ombruk.

↑ Modell som viser hvordan en tenker når en skal minimere mengden avfall. Figur: Statsbygg

← Nationalteatret skal rehabiliteres. Bygget ble skannet i 2011 og det er senere laget en 3D-modell av bygningen. 3D-modeller vil bli et viktig redskap ved rehabilitering og rekonstruksjon av bygninger i fremtiden. Foto: Terje Pedersen/NTB scanpix

↑ Villa Grande på Bygdøy i Oslo er et av byggene Statsbygg har skannet. Foto: Arve Kjersheim, Riksantikvaren

← Notre-Dame i Paris etter brannen i vår. Katedralen ble skannet før brannen, og kan derfor gjenskapes til minste detalj. Foto: Amaury Blin, AFP/NTB scanpix

Eksisterende bygninger

Slike tanker gir oss nye perspektiver på hvilke verdier eksisterende bygg egentlig utgjør. Økt utnyttelse av eksisterende bygg kan redusere behovet for nye arealer og nye bygg. Dermed reduseres klimabelastning og kostnader, og behovet for nytt ressursuttak reduseres. I tillegg skapes muligheter for nye forretningsmodeller. Sirkulærøkonomien gir flere muligheter for ny forretningsutvikling og nye samarbeidsmodeller. Dette kan for eksempel bestå i at deler av bygg leveres som tjenester heller enn produkter, og at tjenestene blir bærekraftige i et livsløpsperspektiv.

Hva med digitalisering?

Digitalisering vil endre måten vi håndterer og tenker bygg på fremover. Det gjelder også

vernede bygg. Et godt eksempel er skanning av Notre-Dame. Den belgiske historikeren Andrew Tallon gjennomførte bygningsskanning av Notre-Dame før den brant. Dette underlaget gjør det mulig å rekonstruere katedralen helt ned i de minste detaljer.

Når man skanner en bygning lager man en punktsky bestående av millioner av punkter og som viser det skannede objektet i riktig størrelse og med riktige georeferanser, det vil si plassering av bygningen i landskapet. Vi kan enkelt legge på foto og få en full gjengivelse av bygget med alle detaljer. For vernede bygg kan dette være svært verdifullt for å dokumentere hvordan byggene er. Man kan også i driftsfasen gjennomføre skanning av tak og fasader ved hjelp av droner, noe som gir bedre, mer presise og mindre risikofylte

inspeksjoner. Dataene fra en inspeksjon til en annen kan legges oppå hverandre og sammenlignes. Da kan vi avdekke selv små endringer i materialer, og starte vedlikehold på et tidligere og mer riktig tidspunkt. Denne informasjonen kan også benyttes i formidlingssammenheng.

Sensorer

Bruk av sensorer er også teknologi som kan gi stor verdi til bevaring og drift av bygg. Ved å legge inn sensorer på steder hvor man ikke så enkelt kommer til, kan man få hyppigere og mer detaljert informasjon om fukt, temperatur, sopp, etc. Sensorene blir stadig rimeligere, mindre og får lenger batteritid, noe som gjør at vi kan hente ut mer verdi av denne type teknologi.

Gjenbruk av materialer

Digitalisering og databaser gir oss også muligheten til å holde oversikt over hva byggene våre inneholder av materialer. Vi vet at byggenæringen er en av verstingene når det kommer til utslipp. Et av områdene vi må forbedre for å nå Paris-målene, er hvordan vi kan redusere bruk av materialer og redusere arealbruk. Ved å tenke at byggene våre er en bank med materialer, som kan samles og katalogiseres i åpne databaser, kan vi planlegge med brukte materialer når vi skal rive noe gammelt og bygge noe nytt. Da kan vi øke graden av ombruk. I tillegg kan vi bruke sensorer og annen teknologi til å få en mye bedre oversikt over hvordan arealene benyttes og vi kan analysere data for å redusere arealbehov.

Gårdsdrift bevarer kultur- landskapet

GRENENE ENGAN OG ØRNES VED LEIRFJORDEN I NORDLAND HAR BÅDE FJORD, FJELL, SKOG, ÅPNE OMRÅDER MED UTSIKT, OG GÅRDSDRIFT MED SAUER PÅ SOMMERBEITE. – STATUSEN SOM UTVALGT KULTURLANDSKAP HAR BIDRATT TIL ØKT BEVISSTHET OM AT SLIKE OMRÅDER ER VERDIFULLE, SIER GÅRDBRUKEREN RAKEL NYSTABAKK.

av Bjarne Rosjø, frilansjournalist

Engan, Ornesmoen og Skyttvika sett fra gamleveien. På de nær 85 årene har det skjedd betydelige endringer i landskapet. Foto: Oskar Puschmann

← Foto fra 1929: Lyder Kvantoland, Sorfold Historielag

Engan og Ørnes var med i den første gruppen av landskap i *Utvalgte kulturlandskap i jordbruket* da ordningen ble opprettet i 2009. Områdene i Sørfold kommune ble tatt med som representant for et typisk nordlandsk og svært kupert fjordlandskap, preget av både samisk og norsk bosetting.

Ti år senere har Rakel Nystabakk, som overtok slektsgården Engan på nordsiden av Leirfjorden 1. januar 2019, bare godt å si om ordningen.

– Statusen som utvalgt kulturlandskap har bidratt positivt på flere plan. Den har blant annet bidratt til mer oppmerksomhet om kulturlandskapene, og en økt bevissthet om at dette er noe vi må ta vare på. Statusen innebærer også en anerkjennelse av den innsatsen folk har lagt ned gjennom generasjoner for å holde områdene i hevd, sier Nystabakk.

Mye og hardt arbeid

Statusen som utvalgt kulturlandskap innebærer også et tilskudd som hjelper til med å gjøre gårdsbruket ved Leirfjorden økonomisk drivverdig.

– Uten den støtten ville det kanskje lønt seg bedre å leie jord i nabobygda, hvor terrenget er flatere og teigene er større. Kjerneområdene i dette kulturlandskapet må nemlig slås med lå el-

← *Det utvalgte kulturlandskapet Engan-Ørnes og Kjelvik. Foto: Terje Nystabakk*

→ *Terje og Rakel Nystabakk, i kulturlandskapet med Leirfjorden i bakgrunnen. Foto: Ragnhild Hoel, Riksantikvaren.*

ler tohjulstraktor. Da blir det mye og hardt arbeid å skaffe nok mat til ca. 130 vinterfødrede sauer, forteller Nystabakk.

Da Rakel Nystabakks far Terje undertegnet avtalen i ordningen for ti år siden, forpliktet han seg til å holde kulturlandskapet i samme hevd som da. – Men den kontrakten har vi overoppfylt, fordi vi har ryddet nye områder slik at landskapet er mer åpent og i bedre stand enn det var for ti år siden, forteller hun.

45 områder i 2020

I august 2018 fikk Terje og Rakel Nystabakk besøk av daværende landbruksminister Jon Georg Dale og klima- og miljøminister Ola Elvestuen, som deltok på en samling med ca. 200 representanter fra utvalgte kulturlandskap over hele landet. Begge statsrådene mente at ordningen er en stor suksess. I dag omfatter ordningen 44 områder fordelt på alle landets fylker, og i 2020 vil det etter planen være 45 slike områder.

Ordningen er basert på frivillige og langsiktige avtaler med grunneiere. Den økonomiske støtten går blant annet til istandsetting av gamle bygninger på gårdstun og setrer, rydding av gjengrodde beiter og veifar, etablering av gjerder, slått og beite, samt informasjonstiltak.

I år er det 10 år siden ordningen *Utvalgte kulturlandskap i jordbruket* ble opprettet.

Utvalgte kulturlandskap i jordbruket er en økonomisk satsing og en arbeidsmåte for å ivareta et representativt utvalg av verdifulle norske jordbrukslandskap.

Satsingen er etablert gjennom et samarbeid mellom landbruksmyndigheter og miljømyndigheter.

I 2019 ble det satt av nær 33 millioner kroner som skal brukes til å ta vare på områdene.

Formålet med tilskudd til tiltak i *Utvalgte kulturlandskap* er å bidra til å sikre verdier knyttet til landskap, biologisk mangfold, kulturminner og kulturmiljøer, og sikre langsiktig skjøtsel og drift.

FAKTA

Utvalgte kulturlandskap i jordbruket

MANGE NORSKE STADER VART BOMBA ELLER BRENTA UNDER ANDRE VERDSKRIG. DET STATLEGE KONTORET SOM FEKK ANSVARET FOR REGULERING OG GJENREISING HAR PREGA BYUTVIKLINGA I NOREG HEILT FRAM TIL I DAG.

→ Modell frå Brenta Steders Regulering, utsnitt frå Namsos, 1942.

Gjenreiste byar

Av Vignir Freyr Helgason og Turid Årsheim, Riksantikvaren
foto FOTOfotograf AS/Riksantikvaren

Den tyske invasjonsmakta øydela mange bysentrum i Noreg i 1940 og 1944. Allereie i juni 1940 vart kontoret Brenta Steders Regulering (BSR) oppretta. BSR sto sentralt i byplanlegginga og gjenreisinga av mange stader, og reguleringsplanane har prega byutviklinga i Noreg heilt fram til i dag.

Sverre Pedersen leia arbeidet i BSR frå starten, og han baserte planane sine på barokken, hagebyen og idear om eit samspel mellom bygningsmassar og natur. Etter frigjeringa i 1945 vart Sverre Pedersen avløyst av Erik Rolfsen, og deretter Trond Dancke. Fleire av planane var forankra i ein klassisk byformingstradisjon. Stor vekt var lagt på å skape aksar og siktlinjer. Planane endra seg nokre stader og blei tilpassa eksisterande gate- og tomtestruktur, og bygningane vart utforma slik at dei bygde opp under tradisjonar og særpreg på staden. Dette skjedde blant anna i Elverum.

I Nord-Troms og Finnmark vart store delar av busetnaden brent av tyskarane då dei trekte seg tilbake i 1944 og innleia den brenta jords taktikk. Gjenreisinga av Nord-Troms og Finnmark er sett på som ei av dei største nasjonale oppgåvene etter krigen.

Samling av modellar og plakatar

Riksantikvaren har fått avfotografert ei samling modellar og plakatar frå arbeidet til Brenta Steders Regulering, som mellom anna kjem frå

arkivet til arkitekt Harald Hals. Samlinga gjev oss eit innblikk i gjenreisingsarbeidet under og etter krigen.

Modellane viser planane for gjenreisinga i blant anna Hammerfest, Bodø, Fauske, Hemnesberget, Namsos, Steinkjer, Åndalsnes, Veblungsnes, Vossevangen og Ulvik. Dei ni formidlingsplakatane kan ha vore laga i samanheng med «Arkitektenes høstutstilling» i 1947 eller -48, men dette er ikkje bekrefta.

Gjenreisingsarkitekturen i dag

Gjenreisingshusa er historiske vitnesbyrd frå gjenreisingstida, og dag ser vi på dei som verdifull kulturarv. Fleire av områda er med i Riksantikvaren sitt NBI-register (nasjonale interesser i by) over byområde der ein må vise spesielle omsyn til gjenreisningsarkitekturen i byutviklinga. Slik pregar Brenta Steders Regulering framleis byane i Noreg.

På nettsida kulturminnebilder.ra.no kan du sjå fleire bilete frå BSR-samlinga, søk på «gjenreising».

KJELDER

- Anne-Kristine Kronborg
"Det gamle Leiret skal gjenoppstå i fornyet skikkelse..."
Gjenreisingsarkitekturen i Elverum.
En arkitekturhistorisk rapport, utarbeidd av Anne-Kristine Kronborg for Elverum kommune. 2017
- www.gjenreisingsbyer.no
- NBI-registeret nb.ra.no
- Robert Øfsti, kommuneantikvar i Steinkjer

BSR-modell av Vossevangen, 1942.

BSR-modell av Hennesberget, 1943.

BSR-modell av Åndalsnes, 1943.

BSR-modell av Namsos, 1942.

Detalj frå ein av BSR-modellane.

BSR-modell av Åndalsnes, 1942.

BSR-modell av Hammerfest.

I Steinkjer er berre to gjenreisingsbygg i NB!-områda rivne. Begge er erstatta med bygningar som er godt tilpassa gjenreisingsbyen sin karakter og skala. Foto: Robert Ofsti

BSR-modell av Kristiansund N, 1941.

BSR-modell av Steinkjer, 1942.

Ein av plakatane frå BSR-samlinga viser omfanget av arbeidet.

Utsnitt av plakat frå Alta.

– Her danser vi med bøker

BIBLIOTEKENE ER EN AV BARE TO DANNENDE INSTITUSJONER SOM VIRKELIG ER FELLES FOR HELE NASJONEN, MENER SVEIN ARNE TINNESAND VED NASJONALBIBLIOTEKET.

AV Bjarne Rosjo, frilansjournalist

Ordet «bibliotek» kommer fra gresk og betyr «boksamling», på samme måte som «diskotek» betyr platesamling.

– Men i dag tenker vi på diskoteket som et sted der folk danser til lyden fra platene. På samme måte er bibliotekene et sted der folk kan finne bøker og danse med innholdet i dem, foreslår Svein Arne Tinnnesand. Han er Nasjonalbibliotekets avdelingsdirektør for bibliotekutvikling, og kjenner bibliotekenes norgeshistorie bedre enn de fleste.

– Det går nesten ikke an å overdrive bibliotekenes rolle i samfunnet, mener Tinnnesand. – Ved siden av skolen, er bibliotekene den dannende institusjonen som virkelig er felles for alle mennesker. Kirken og religionen har jo også stor betydning, men i dag er det ingen religioner som er et virkelig felleseie. Vi har isteden fått flere delkulturer, påpeker han.

← I midten av november 2019 ble Haugesund folkebibliotek fredet, som det sjette biblioteket i Norge. Foto: Øyvind Malmin, Rogaland fylkeskommune

← Samlingen ved Oslo katedralskoles gamle bibliotek brukes aktivt i undervisningen, og er tilgjengelig for forskere og andre interesserte etter avtale. Foto: Glenn Røkeberg

→ I Oslo katedralskoles gamle bibliotek finnes bøker på alle de store europeiske språkene og innen alle tenkelige emner. Man finner mye eldre teologi, klassisk filologi og historie, men også betydelige samlinger av eldre naturvitenskapelig, teknologisk og, ikke minst, medisinsk litteratur. Foto: Glenn Røkeberg

Fra leseselskaper til folkebibliotek

De første bibliotekene i Norge vokste fram fra de gamle leseselskapene og prestegårdenes boksamlinger på 16- og 1700-tallet. Christiania Katedralskoles bibliotek ble etablert i 1663 ved en bokgave fra presten Christen Bang, og i dag huser Katedralskolen i Oslo Norges eldste bibliotek, med ca. 50 000 dokumenter og bøker som spenner over ni århundrer.

I 1785 ble Deichmanske bibliotek grunnlagt som Oslo kommunes folkebibliotek, basert på Carl Deichmans boksamling på 7000 bøker og 150 manuskripter. Men virkelig fart i folkebibliotek-tanken ble det ikke før i 1903, forteller Tinnestad.

– Da kom det nemlig en utredning som var skrevet av Håkon Nyhuus og to andre forfattere. Håkon Nyhuus – merk deg navnet – hadde vært i USA og kom tilbake med ideer som gjorde ham til den store fornyeren av folkebibliotekene. Det var blant annet han som innførte det nye prinsippet med åpne hyller hvor folk selv kunne hente bøkene de ville ha. De første folkebibliotekene hadde isteden en lang disk, og så måtte brukerne spørre om hjelp fra de som stod bak disken, forteller Tinnestad.

Det første biblioteket som ble bygd etter den nye, åpne modellen var Deichmanskes avdeling på Grünerløkka i Oslo. Du ser også en dâm av det samme i de gamle folkebibliotekene i Bergen og Fredrikstad.

Mer populære enn noensinne

Det andre store årstallet i folkebibliotekenes historie er 1935, da Stortinget vedtok den første loven om folkebiblioteker. Det kunne vært skrevet bindtykke verk om bibliotekhistorien i Norge, men vi spoler fort fram til en veritabel byggeboom som ble innledet omkring år 2000. Da begynte nemlig en massiv satsing på kulturbygg rundt om i kommunene, og mange av disse inneholdt også et bibliotek.

– Mitt inntrykk er at mange kommuner var inspirert av Guggenheim-museet i Bilbao, som forvandlet en sliten industriby til en verdensattraksjon. Kommunene bygde kulturhus og signalbygg for å tiltrekke seg oppmerksomhet på en liknende måte, som et middel til byutvikling, mener Tinnestad.

Men det viktigste som har skjedd med bibliotekene de siste årene, er det som har skjedd på innsiden. De fleste som besøker

biblioteket vil fortsatt låne bøker, men bibliotekene har også fått en ny betydning som et godt sted å være, og en møteplass hvor det arrangeres alt fra møter og foredrag til boklanseringer og kurs i dragebygging.

– Dette har ført til at bibliotekene i Norge nå er brukt og mer populære enn de noensinne har vært, påpeker Tinnestad.

Signalbygg med vekslende hell

Tanken om å gjøre bibliotekene til signalbygg er for øvrig slett ikke ny, påpeker Tinnestad. Det gamle Deichmanske bibliotek på Hammersborg var nemlig et signalbygg, men det var gammel-dags allerede ved åpningen i 1933!

– Her skulle det bygges et bibliotek for Oslos befolkning, men så bygde de isteden et bibliotek med ærverdige søyler og trapper som signaliserte at du skulle slite deg opp de tunge trappene til kunnskapen. Du kan neppe finne en arkitektur og en funksjonalitet som kommer lenger vekk fra ideen om et folkebibliotek. Men de nye signalbyggene går heldigvis ikke i den fellen. Oslos nye hovedbibliotek i Bjørvika åpner 28. mars 2020, og der er det dører på alle kanter som inviterer folk inn og oppover i bygget, forteller han.

Fredede bibliotek

De første fem bibliotekene som ble fredet i Norge var Fredrikstad bibliotek, Bergen offentlige bibliotek, Nasjonalbiblioteket i Oslo og universitetsbibliotekene i Bergen og Oslo. I november 2019 ble også Haugesund folkebibliotek fra 1967 fredet, som et fremragende eksempel på modernistisk arkitektur.

Biblioteket i Haugesund ble tegnet av en av byens viktigste etterkrigsarkitekter, David Sandved, og regnes som et av hans hovedverk. Biblioteket er godt bevart, blant annet ved at den store utlånsalen har bevart de samme fargene og materialene som på 1960-tallet. Også mange stoler, bord, hyller og lamper er bevart.

Det finnes også flere verneverdige biblioteker, for eksempel Bøler bibliotek i arkitekten Sverre Fehnns karakteristiske utforming. Sverre Fehn har latt betongelementene i den ene fasaden illudere bokhyller, og mot slutten av 2019 fikk betongfasaden tilbake sin opprinnelige gråfarge.

I RIKSANTIKVARENS ARKIV ER DET OVER 200 000 TEGNINGER. ET NATURLIG STED Å STARTE, HVIS MAN VIL FINNE DEN ELDESTE TEGNINGEN AV EN RUIN I NORGE.

Jakten på Norges første avbildede ruin

Av Richard Sorbo, Riksantikvaren

Riksantikvaren har lenge jobbet med istandsetting av ruiner i Norge. I den forbindelse kan vi stille spørsmålet, er det mulig å finne den eldste avbildningen av en ruin i Riksantikvarens arkiv? Hvor skal man starte blant de tusenvis av tegningene?

Ett utgangspunkt kan selvsagt være blant de eldste trykte beretningene, og her kan Gerhard Schønings reise i Norge på 1770-tallet være en inngangsrui. I hans bok fra 1778 som står i Riksantikvarens bibliotek finner vi f.eks. en «Grundris af Helgesæter Kloster efter de endnu overblevne Levninger». Den trykte tegningen er datert i boken til 1773. Kan det være at Riksantikvaren har eldre håndtegninger av ruiner enn dette?

Kapittelbergets kirkeruin

Omtrent samtidig er antagelig en fin grunnplanstegning av Kapittelberget kirkeruins levninger («Rudera»). Her kan vi straks støtte oss til Bartholomæus Herman von Løvenskiolds «Beskrivelse over Bradsbiørg Amt og Scheens bye...» som utkom i 1784. Der skriver han at det på «Capel-Jordet» ble funnet levninger «af en ældgammel Kirke» i desember 1783 (og ikke 1784 som på tegningen). Løvenskiold skriver videre om oppdagelsen av disse ruinene (s. 67-68 i boken) og at han til sommeren skal gjøre «alle muelige Undersøgelser om denne rare Opdagelses videre Beskaffenhed». Den detaljerte tegningen

har en utfyllende forklaring til venstre og et kort historisk riss til høyre hvilket gjør den ekstra innholdsrik. Vi kan ikke unngå å nevne at et par av vendingene i Løvenskiolds bok gjenfinnes på tegningen, men vi trekker ikke en rask konklusjon av den grunn.

Tegninger av Halsnøy kloster

Det eldste landskapsmaleriet i Norge sies å være av Halsnøy kloster og henger på Skokloster slott i Sverige (malt av Elias Fiigenschou). Av Halsnøy kloster har Riksantikvaren to fine tegninger som er datert 3die August 1828. Den ene tegningen viser selve klosterruinene, mens den andre viser storgården. Tegningene er usignert, men det kan kanskje la seg gjøre å finne ut hvem som var reisende på disse traktene akkurat da?

Kaltenborns akvarell

Det er ikke alle gårder forunt å ha en egen kirkeruin, men inne på Stein gård i Buskerud finner vi restene etter en kirke fra middelalderen. Riksantikvaren har en veldig sjarmerende og kunstnerisk akvarell, signert Kaltenborn, som dessverre er udatert, men antagelig fra 1830-1850. En av ingrediensene i romantikken som periode var jo nettopp ruiner, og Kaltenborn har tegnet inn en mann som peker mot ruinen, kanskje et bilde på tegneren selv?

Det er bare noen av de skattene man kan finne i tegningsarkivet. Det kan se ut til at jakten fortsetter.

FAKTA

Riksantikvarens tegningsarkiv

Riksantikvaren ble opprettet i 1912, og samarbeidet med Fortidsminneforeningen var svært tett de første årene. Fortidsminneforeningens oppmålingstegninger av bevaringsverdig bebyggelse ble deponert i Riksantikvarens arkiv.

Dette var starten på en stor samling av tegninger, skisser og akvareller som er utført av landets mest kjente arkitekter. I dag består tegningsarkivene av rundt 200 000 tegninger.

↑ To tegninger av Halsnøy kloster, begge datert 3die August 1828. Vi vet ikke hvem som har tegnet disse, men en viss kunstnerisk åre er til stede.

→ Tegningen av Kapittelberget er usignert og udatert, men antagelig ikke så lenge etter 1784. På venstre side er det utfyllende anmerkninger til tegningen, mens vi har et kort historisk riss på høyre side.

↓ Denne fine akvarellen av kirkeruinen på Stein gård på Ringerike er udatert og signert Kaltenborn.

I PERIODEN 2017 TIL 2021 ER NORGE MEDLEM AV VERDENSARVKOMITÉEN. DET FORPLIKTER.

Den umistelige arven

Av riksantikvar Hanna Geiran

Som leder for Norges delegasjon til verdensarvkomitéen tilbrakte jeg to intense uker i Baku i Aserbajdsjan sommeren 2019. Da ble 29 nye steder skrevet inn på UNESCOs verdensarvliste. Selv om det nå er like over 1100 verdensarvsteder på listen, er listen langt fra komplett. Verdenarvkonvensjonens status og betydning som vårt felles kulturelle DNA, avhenger av at hele verdens historie blir fortalt. Og at naturarven får sin fortjente plass.

Kultur og natur

Verdensarvlisten består i stor grad av kulturarv. Kulturarvsteder fra vår egen kulturelle sfære danner et uheldig tyngdepunkt på listen. For 2019 var 15 nominasjoner fra Europa, mens bare én nominasjon var fra et afrikansk land. En slik skjevdeling kan vi ikke si oss tilfreds med.

Verdensarvkonvensjonen sier at listen også skal bestå av naturområder. De storslagne områdene som allerede står på listen, gir innsikt i alt fra geologi til de komplekse prosessene som utgjør et større økosystem. I 2019 var bare seks av nominasjonene naturarv. Det burde vært langt flere.

Stas å komme på listen

Gleden når møtelederen klubber et nytt vedtak om innskrivning, understreker den høye statusen verdensarvlisten har. En innskriving betyr mye, både for den enkelte statspart og lokalsamfunnene. Samtidig ser vi at flere verdensarvsteder står på den såkalte farelisten. Årsakene til farelisting kan være naturkatastrofer, krig og konflikt, men også dårlig forvaltning. I Europa er det særlig fortetting og byutviklingsprosjekter som utgjør

en fare for verdensarvverdiene. I Baku ble to verdensarvsteder «friskmeldt» og tatt av listen over verdensarv i fare. Godt nytt, men listen er fremdeles lang.

Som medlem i verdensarvkomitéen har Norge et ekstra ansvar for å forvalte vår egen verdensarv på en god måte. Vi har åtte verdensarvsteder i Norge, Bryggen i Bergen, Urnes stavkirke, Røros bergstad med Cirkumferensen, bergkunsten i Alta, Vegaøyen, Struves meridianbue, Vestnorsk fjordlandskap og Rjukan og Notodden industriarv. Her hjemme vil ny infrastruktur, klimatiltak og næringsutvikling kunne få betydning for kultur- og naturverdiene, og verdensarvstatusen. Med våre åtte innskrivninger på lista er vi en del av verdens felles hukommelse. Vår kultur- og naturarv er umistelig for hele verden. Da må vi gjøre det som skal til for å ta godt vare på den.

Norsk initiativ

Et norsk initiativ til endringer i prosessen for nominasjoner til verdensarvlisten, ble vedtatt under møtet i Baku. Mange søknader har til nå vært for dårlig forberedt eller har ikke oppfylt kravene som stilles. Med dette vedtaket unngår land å investere ressurser i søknader som ikke vil nå gjennom, og det vil være enklere å styre mot en verdensarvliste uten dagens store skjevheter.

Sommeren 2020 møtes verdensarvkomitéen igjen for å stemme over hvilke nye kultur- og natursteder som skal få verdensarvstatus. Kina er vertsnaasjon for møtet, og delegater kommer fra hele verden for å argumentere for at akkurat deres kultur- og naturarv skal komme inn på den prestisjetunge listen. Da fortsetter spennende diskusjoner om universelle verdier for menneskeheten, god forvaltning og en liste som forteller hele verdens historie.

↑ De franske sørterritorier ligger i den sørlige delen av det indiske hav. Nærmere 60 sub-antarktiske øyer og omliggende havområder, ble skrevet inn som naturarv på Unescos verdensarvliste i 2019. Foto: Antoine Dervaux

← Oldtidens jernutvinningsanlegg fra Burkina Faso kom på verdensarvlisten fra 2019. Verdensarven består av kulturminner fra tidlig utvinning av jern, enkelte eldre enn 800 år før Kristus. Foto: Sébastien Moriset - DSCPM/MCAT

↓ Babylon i Irak ble skrevet inn på verdensarvlisten i 2019. Mellom årene 626 og 539 før Kristus var Babylon hovedstaden i Det nybabylonske rike. Foto: Qahtan Al-Abeed

Georgias kulturminner på kartet

GEORGIA ER ET VAKKERT LAND MED EN FLERE TUSEN ÅR GAMMEL HISTORIE. NÅ GJØR EN GEORGISK KARTDATABASE DET ENKLERE Å TA VARE PÅ LANDETS UTALLIGE VERDIFULLE KULTURMINNER.

Av Vegard Berggård, Riksantikvaren

Ushguli, Europas høyest-liggende landsby, er på verdensarvlisten. Foto: Vegard Berggård, Riksantikvaren

I Georgia har den sentrale plasseringen vest på silkeveien tiltrukket seg et utall erobrende hærer. De fleste av dem har etterlatt sine spor – både av ødeleggelse og byggekunst. Allikevel har georgierne klart å ta vare på sin egen, særpregede kultur; landet har et eget språk, som ikke er beslektet med noen andre, et eget alfabet, en av verdens eldste kirker (den georgisk-ortodokse), variert arkitektur og spennende arkeologi.

Etter et svært turbulent 1990-tall, med borgerkrig, utbredt kriminalitet og fattigdom, hadde kulturminnevernet i Georgia omtrent falt sammen. Med roserevolusjonen i 2003 kom imidlertid en vending mot Vesten, og med det fulgte utenlandske investeringer. Landet begynte å komme på fote igjen, og kulturminnevern kom tilbake på agendaen.

Fra støvete arkiv til førsteklasses kartdatabase

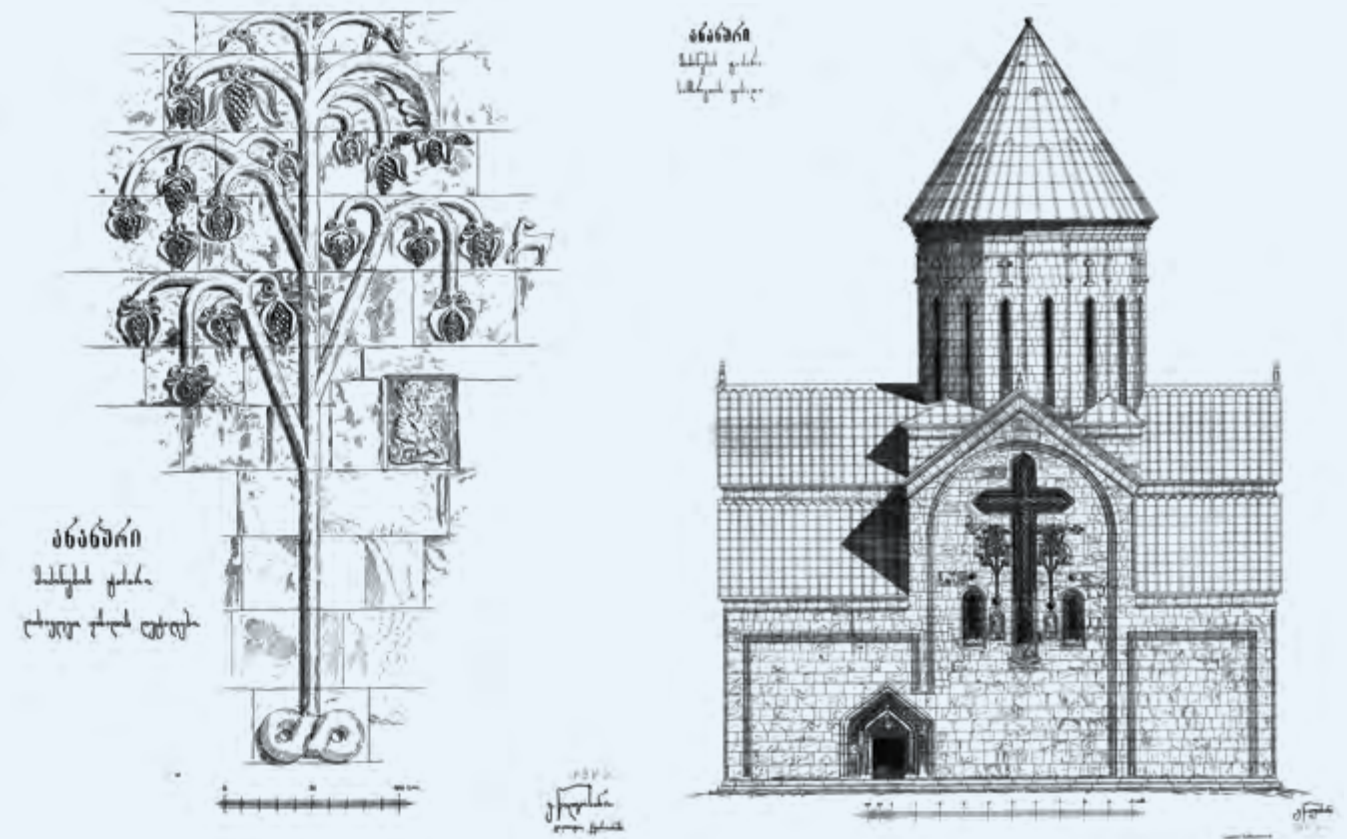
Georgia hadde et omfattende kulturminnearkiv, men ingen av dataene var tilgjengelige digitalt. Mye av dataene var også utdaterte og upresise. Med midler fra det norske Utenriksdepartementet gikk den georgiske Riksantikvaren (National Agency for Cultural Heritage Protection) og den norske Riksantikvaren i gang med å lage en georgisk kartdatabase for kulturminner. Kompetanse på kulturminnevern hadde georgierne nok av selv, men de hadde behov for Riksantikvarens kompetanse innen det tekniske, og innen geografiske informasjonssystemer (GIS).

Tilgjengelig for alle

I dag gir kartdatabasen god og umiddelbar oversikt over Georgias kulturminner. Alle kan raskt finne informasjon om hvilket som helst av de over 9000 registrerte objektene, noe som tidligere ville ha vært en omfattende prosess. Institusjoner, forskere og andre interesserte kan laste ned dataene, inn i sine egne datasystemer og sine egne kart, gratis fra internett. I høst ble tjenesten presentert for et bredt publikum i Tbilisi. Interessen var stor, det er mange institusjoner som trenger en god oversikt over kulturminner i sitt daglige virke.

«Golden Collection of Good Practices»

I 2019 fikk den georgiske kartdatabasen plass på Europarådets såkalte «Golden Collection of Good Practices», som er et ledd i Europarådets kulturminnestrategi for det 21. århundre. Det er både et kvalitetsstempel og en anerkjennelse av arbeidet som er gjort. I Georgia står utfordringene for kulturminnene fortsatt i kø, men georgisk kulturminnevern er i dag langt bedre rustet til å gjøre en god jobb enn de var for få år siden.

FAKTA

Kartdatabase for kulturminner

En kartdatabase for kulturminner er en database med oversikt over alt av fredede og vernede kulturminner, med kart som viser nøyaktig hvor de ligger og hva slags grenser og buffersoner de har. I Norge har vi Riksantikvarens database, Askeladden.

I Norge heter den åpne versjonen av databasen Kulturminnesøk og kan besøkes av alle på www.kulturminnesok.no

Den georgiske kartdatabasen inneholder i tillegg løse kulturminner. I begge databasene ligger også bilder, tegninger og annen relevant informasjon om kulturminnene.

↑ Ananurikirken i Georgia står på Georgias tentative liste for verdensarv.
Foto: V. Tsilosani

↪ Tegningen skildrer en detalj på Ananurikirkens vest-fasade. Kirken er fra 1200-tallet.
Foto: V. Tsilosani

Holmsbu billedgalleri

Fredet kulturminne og reisemål

I UTKANTEN AV HOLMSBU SENTRUM I HURUM LIGGER ET NATURTILPASSET BYGGVERK INNE I SKOGEN. BYGNINGEN BLE FREDET I 1994 FOR SINE ARKITEKTONISKE KVALITETER.

← Naturen utenfor hjørnesalens endevegg er et visuelt ekko av Henrik Sørensens kjente maleri «Trollura» fra 1933.
Foto: Jim Bengston

↓ Inngangspartiet er den eneste åpningen i Holmsbu billedgalleris lange hovedfasade.
Foto: Jim Bengston

av Kaare Stang, Riksantikvaren

Riksantikvaren gjennomførte på 1990-tallet et fredningsprogram for moderne bygg fra det 20. århundret. Fredningen av Holmsbu billedgalleri inngikk i programmet og bygningen var et klart utvalgsobjekt. Satsningen var i tråd med Europarådets anbefaling fra 1991 om nasjonal bevaring av vår tids arkitektur. Utvelgelsen skulle speile typiske funksjoner for vår tid, i materialer, stil, form og gjennom tilknytning til ulike sosiale grupper.

Kunstmuseum

Holmsbu billedgalleri er oppført til minne om en gruppe malere som arbeidet her på sommeren i første halvdel av 1900-tallet. De bodde sammen, malte i friluft og inspirerte hverandre. I 1911 kom malerne Oluf Wold-Thorne og Thorvald Erichsen til Holmsbu og slo seg ned for å skildre landskapet og sommerlyset. Kunstverket «Innseiling til de lykkelige øer», malt

av Wold-Thorne, er et kjent maleri som inngår i Nasjonalmuseets samlinger. To år senere, i 1913, kom Henrik Sørensen til Holmsbu. Stedet ble tilholdssted for ham og en rekke andre kunstnere frem til Sørensen døde i 1962.

Byggearbeider i ti år

Året etter Henrik Sørensens død startet sønnen Sven Oluf arbeidet med å reise galleriet som permanent skulle vise Holmsbu-kretsens malerier. Galleriet skulle plasseres i Jahrskogen som går opp fra fjorden. Eiendommen hadde hans far kjøpt for å ta vare på urskogen. Sven Oluf Sørensen arvet 50 malerier og solgte noen av dem for å finansiere byggingen. Sørensen engasjerte arkitekt Bjart Mohr. I en tiårsperiode fra 1963 pågikk oppføringen av galleriet frem til åpningen 1. juli 1973. Ti år senere, i 1983, fikk bygningen Houens pris for god arkitektur.

Billedgalleriet med sine fasader i rød granitt ligger i en vestvendt skråning i skogen. En

gangsti fører fra parkeringsplassen nederst og opp til galleriet. Ved stien ligger en hytte, Henrik Sørensens atelier som er flyttet til området, og noen mindre eldre tømmerstuer. Området er skogkledd med grantrær rundt galleribygningen. Med høye granittkledde vegger fremstår galleriet nærmest som en lukket borg. Den eneste åpningen i den lange hovedfasaden er et innskutt inngangsparti på venstre side.

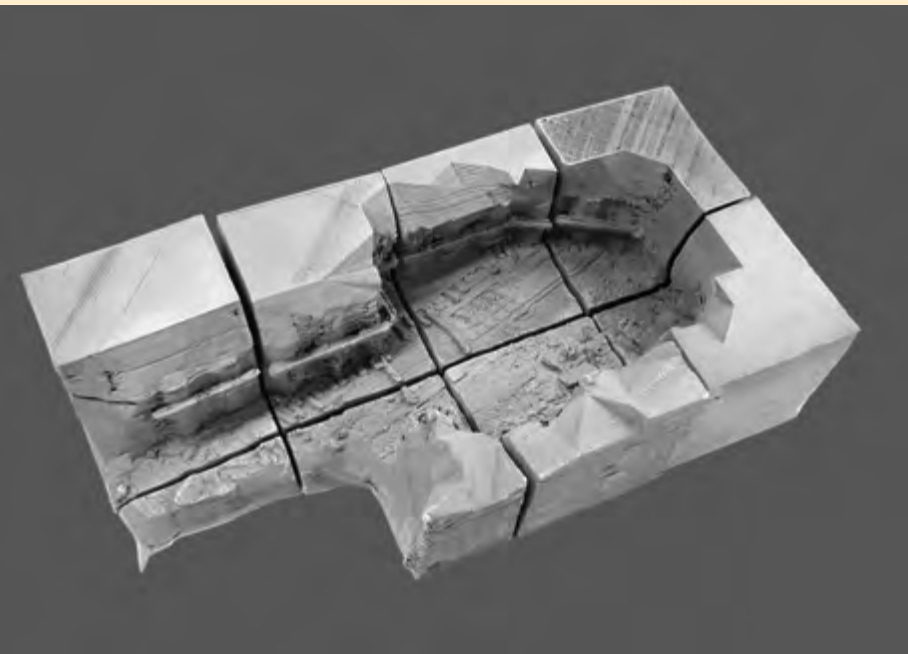
Fondmotiv mot naturen

Fra vestibylen i underetasjen ledes man opp en vindeltrapp til tre større saler. Bygningens L-form og utstillingsrom følger nivåforskjeller i terrenget. Salene ligger i en vinkel på tre forskjellige nivåer med opphøyde nivå mellom hver sal. Nivåforskjellene gir besøkere en følelse av at rommene gjenspeiler terrengforskjellene i naturen rundt galleriet. Den naturnære opplevelsen forsterkes ved at hjørnesalen har åpen glassvegg ut mot en lukket fjellkløft med

et lite skogstjern. I fjellkløftens bunn dannes et naturlig vannspeil.

Skog og skogbunn er et av hovedmotivene i flere av maleriene i galleriet. Utenfor endeveggen ligger det lille tjernet i fjellkløften. Dette naturmotivet er et visuelt ekko av Henrik Sørensens skogsmotiv fra området. Her malte han sitt kjente maleri «Trollura» fra 1933.

Holmsbu billedgalleri er et sentralt verk av arkitekt Bjart Mohr (1925), som er kjent for å ha tegnet offentlige rådhus, i Søndre Land, Ås, Lørenskog og i Oppegård. I 1988 tegnet han ny museumsbygning på Hallingdal folkemuseum i Nesbyen. Dette oppdraget fikk han som følge av den vellykkede utformingen av Holmsbu billedgalleri. Til tross for at Mohr i hele sin karriere drev enmannskontor, har han gjennom museer og offentlige administrasjonsbygg satt sitt preg i norsk etterkrigsarkitektur.

Modellen er 3D-printa på Kunsthøgskolen i Oslo i blåleire frå Oslo. Den er basert på fotogrammetri (3D skanning av utgravingsfeltet Paléhaven) gjort av Norsk Maritimt Museum. Modell/Foto: Sigrid Espelien, Kunsthøgskolen i Oslo

Utgraving i nye formar

I april 2019 starta arkeologar frå Norsk Maritimt Museum og Norsk institutt for kulturminneforskning ei ny stor utgraving i samband med utbygginga av Bispevika i Oslo sentrum.

Tomta B8a ligg i eit område som hovudsakleg var opent vatn på 1500-talet. Boreprøvar har påvist sjøavsatte kulturlag, samt treflis av eik og nåletre, noko som tydar på at det låg både restar etter skipsvrak og bryggjeanlegg i området. Funnpotensialet var stort, og ein håpa å finne kulturminne frå 1500-talet og fram til bybrannen i 1624.

Arkeologi og kunst

22164 kubikkmeter med leire er tatt ut og skipsvrak, renessansebrygger, keramikkrucker og middelaldersverd er dokumenterte og tatt inn. Historia som har lege urørt i over 500 år går no inn i ein ny fase. Gjenstandane og konstruksjonane skal forskast på, skipsvraka skal dokumenterast digitalt og utgravinga tek slutt. I dette tilfellet vil den arkeologiske utgravinga også leve vidare i andre format. Den har nemleg blitt ein del av eit kunstprosjekt.

Utgravinga i området skjer i samarbeid med Oslo S Utvikling, som er tiltakshavar, og Riksantikvaren, som er dispensasjonsmyndigheit etter kulturminnelova og avgjer omfanget av dei undersøkingane som skal gjennomførast.

Så lenge dei får bli inne i isen er forhistoriske objekt ofte usedvanleg godt bevart, slik som denne 1600 år gamle jaktpila som vart funne på Løpesfonna på Oppdal i 2011. Foto: Tord Bretten, Oppdal.

Ekofisk 50 år

I oktober 1969 ble oljefeltet Ekofisk funnet. Dette var det første store oljefeltet funnet til havs. Funnet gjorde Norge til en oljenasjon og endret vår historie og samfunnet vårt.

Historien om Ekofisk er inngangen til mange slags fortellinger, om ingeniørkunst og industriutvikling, om rikdom og muligheter, men også om det å være en del av den utviklingen som har skapt dagens klimakrise.

Norsk Oljemuseum i Stavanger markerer 50-årsjubileet med å lansere nettsiden «Industriminne Ekofisk», samtidig som de har laget utstillingen «Funnet som forandret Norge – Ekofisk 50 år».

Sjekk ut ekofisk.industriminne.no og www.norskolje.museum.no

Ekofisk-feltet

Foto: BoH - Own work, CC BY-SA 3.0

Fonnedfunn

Møre og Romsdal fylkeskommune har utarbeida ein beredskapsplan (2018-2021) for år der fonnene smeltar meir enn normalt. Dette er eit pilotprosjekt, og eit viktig grep for å sørge for at kulturminne i fonner blir bevart for framtida. Isbrear og snøfonner utgjør ein sentral del av høg fjellslandskapet vårt. Det har lenge vore forska på dei store breane, men dei mindre fonnene har gjerne vore underskatta.

På varme sommardagar dannar snøfonnene viktige samlingsplassar for villrein. Dette har også gjort dei til attraktive lokalitetar for jakt og fangst gjennom tusenvis av år. Snøfonner er permanente flekkar med snø og is som ikkje smeltar om sommaren. Medan breane er i stadig røysle, ligg fonnene relativt stabile. Dette gjer at snøfonnene har unike bevaringsforhold.

Issmelting

Dei siste tiåra har det vore retta auka

fokus mot snøfonnene i høg fjellet, ikkje minst som følgje av forskinga på menneskeskapte klimaendringar. Det er dei minste fonnene som er mest sårbare. Det er difor stort behov for ein langsiktig og tverrvitskapleg forvaltningsstrategi for denne naturtypen. Kulturminnene i desse fonnene har vore godt bevart under isen i mange år. Når isen smeltar vert dei naturleg nok meir utsatt for vør og vind.

Podkast frå Riksantikvaren

Riksantikvaren har fått sin eigen podkast! Den heiter «Alt du ikkje visste om», og her løftar vi fram kulturminne og trekk fram godbitar frå vårt mangfaldige fagfelt.

Hjå Riksantikvaren er det mykje ulik fagkunnskap, om både små og store kulturminne. Podkasten er eit frikvarter der vi snakkar om mange av dei spanande sakane vi held på med. To episoder er ute, og i første episode, som er tilgjengeleg via Spotify, Libsyn og iTunes, snakkar Ulf Holmene om kyrkjer og reformasjonen.

Kyrkjer og trehus

Ulf tek oss ei med på reise i tid og fortel blant anna om korleis høgmessene gjekk føre seg og om korleis korsongen bidrog til å skape atmosfære i kyrkja. Kjell Andresen snakkar om mellomalderhus i tre i episode 2. Han fortel engasjert om utviklinga av norsk lafteteknikk, og drøftar korleis ein best tek vare på gamle trehus.

Har du innspel til tema? Send gjerne ein e-post til kommunikasjonsenheten@ra.no.

Borgund stavkirke.
Foto: Anke Loska,
Riksantikvaren

Nettkurs om stavkirker

Riksantikvaren har i samarbeid med NTNU laget et nettkurs basert på boka *Bevaring av stavkirker* som ble gitt ut i 2016. Kurset er interaktivt med lesing, filmer og quizer og åpner for diskusjoner mellom deltakere i et åpent diskusjonsforum.

Gjennom kurset vil påmeldte deltakere få en innføring i hva en stavkirke er, de forskjellige gruppene av stavkirker og utfordringene som er knyttet til bevaringen av dem. Stavkirkeprogrammet blir presentert, og gjennom en rekke eksempler vil spørsmål knyttet til valg og metoder bli belyst.

Digital og internasjonal undervisning

Deltakere fra trekurset (ICWCT - The International Course on Wood Conservation Technology) er også med og er blitt filmet mens de diskuterer problemstillinger knyttet til bevaring. Ideen om å lage et nettkurs kom nettopp fra det internasjonale trekurset som arrangeres annet hvert år av Riksantikvaren i samarbeid med NTNU og ICCROM. Spørsmålet var hvordan best utnytte den nye digitale virkeligheten slik at mange flere skulle kunne ha tilgang til kunnskap om trekonservering, belyst gjennom en presentasjon av stavkirkene og bevaringen av dem.

Ikke en erstatning

Nettkurset erstatter på ingen måte det internasjonale trekurset som vil bli holdt for 19. gang i 2020, men kommer i tillegg. Riksantikvaren når ut til et enda større globalt publikum med en filosofi og tilnærming til trekonservering som vil kunne trekkes fram i mange sammenhenger, blant annet i forbindelse med oppfølging av verdensarvkonvensjonen.

Kurset åpner for påmelding med jevne mellomrom gjennom hele året og er gratis i 4 uker. Hvis man ønsker å forlenge tilgangen til kurset kan man få ubegrenset tilgang til FutureLearn mot en kursavgift. <https://www.futurelearn.com/courses/norwegian-stave-churches/1>

Blinkskudd fra arkivet

I anledning 180-årsjubileet for oppdagelsen av fotografiet, har vi funnet fram dette bildet fra Riksantikvarens arkiv. Riksantikvaren har en fantastisk samling gamle fotografier, som først og fremst brukes til dokumentasjon og i forbindelse med saksbehandling. Dette fotografiet er fra før 1882, og tatt av fotografen von Norvé. Det viser urmaker Kleiser med familie i Hovedøyas ruiner. Den sveitsiske urmakeren arbeidet i Christiania og døde i 1882. Vi vet lite om fotografen von Norvé, men det står på foto-kortet at han angivelig var Norges første friluftsfotograf.

I Hovedøyas ruiner. Fotografens kone, fru von Norvé, er til venstre, urmaker Kleiser i midten, fru Charoline Kleiser til høyre, bak er Henriette og Ragna Kleiser. Foto: Von Norvé, Riksantikvaren, ca. 1880.

Hidden

Hidden er ein mobil-app der du kan oppleve historie, kulturarv og folkeeventyr i levande live.

Appen nyttar seg av den same teknologien som ein blant anna finn i mobilspelet Pokémon Go. Teknologien kallast augmented reality, eller AR, og den kombinerer data frå den fysiske verda med virtuelle data.

Slik fungerer appen

Appen er best på tur! Den har eit kart der ein kan finne skjulte historier som kartpunkt. Punkta er fokusert kring attraksjonar med historisk, kulturell eller naturlege verdiar. Dersom ein trykkjer på ein markering får ein opp litt informasjon, men det er først når ein kjem fram til staden at ein får sjå heile historia.

Avansert AR-teknologi

Nokre stader vil ein kunne sjå historia utspela seg, men kanskje ser ein også troll, ein sjøorm som bukter seg i vatnet eller ein drake som flyg over himmelen. Riksantikvaren er ein av fleire samarbeidspartnarar og medverkar blant anna med informasjon til utviklinga av appen.

Besøk nettsida deira [hidden.no](https://www.hidden.no) dersom du vil vite meir om prosjektet!

Er du klar for ei annleis og lærerik turoppleving? Illustrasjon: Oyvind Steensen, Hidden AS

Finnarløn – nye retningslinjer

Riksantikvaren har utarbeida nasjonale retningslinjer for fastsetting av finnarløn ved arkeologiske funn.

Retningslinjene klargjer kva musea og Riksantikvaren legg vekt på når finnarløn skal fastsetjast. Det er viktig informasjon for finnarar av lause kulturminne, særleg for dei som driv med metallsøk.

Auka interesse

Mange privatpersoner leitar systematisk med metallsøkjar. I dag vert det levert inn langt fleire funn til musea enn tidligare. Aukinga har gjort det nødvendig å få på plass nasjonale retningslinjer.

Finnarløn utbetalast for funn av lause kulturminne som er eldre enn 1537, mynter som er eldre enn 1650, samiske gjenstandar som er frå 1917 eller eldre, og skipsfunn som er meir enn 100 år gamle.

Vår rolle

Riksantikvaren fastsett og utbetalar finnarløn, basert på anbefalingar frå dei arkeologiske forvaltningsmusea. Finnarløn skal i utgangspunktet delast likt mellom finnar og grunneigar.

Det vart ikkje utbetalt finnarløn under arbeidet med retningslinjene. Utbetalingane har no starta opp igjen og det er pr. 21.11.2019 utbetalt omlag kr. 100.000 fordelt på ca. 100 sakar.

Denne tinnsoldaten vart funnen med metalldetektor under arkeologiske undersøkingar. Foto: Inger Karlberg, Riksantikvaren

Kulturskatter fra Palmyra på utstilling

I SEPTEMBER ÅPNET UTSTILLINGEN «VEJEN TIL PALMYRA» I NY CARLSBERG GLYPTOTEK I KØBENHAVN. JEG TOK DANMARKSBÅTEN MED FAMILIEN MIN FOR Å SE DEN.

Utstillingen «Vejen til Palmyra» på Ny Carlsberg Glyptoteket.
Foto: Adam Lindhagen

Fargerekonstruksjon av «The Beauty of Palmyra».
Foto: Cecilie Brøns og Lars Hummelshøj, Ny Carlsberg Glyptotek.

Av Adam Lindhagen, Riksantikvaren

Ny Carlsberg har verdens største samling av gravskulpturer fra verdensarvstedet Palmyra, innkjøpt av grunnleggeren av Ny Carlsberg glyptotek, Carl Jacobsen, på midten av 1800-tallet. Utstillingen i København viser over 100 portrettbyster av mennesker som levde og døde i den syriske ørkenbyen for nesten 2000 år siden.

Gravmonumenter

Palmyra var en blomstrende handelsby og korsvei mellom øst og vest i utkanten av det romerske imperiet. Her kom karavanene med krydder og silke fra det fjerne øst og elfenben fra Afrika. Varene ble byttet mot vin, glass eller andre romerske produkter.

Mange av de rike palmyrenernes gravmonumenter er bevart. I mausoleene stilte man opp portrettbyster av de avdøde. De ble avbildet iført sine fineste klær og smykker. Bystene har ofte innskrifter med navnene på de avdøde og en kort referanse til hva de gjorde i livet. Innskriftene forteller også gjerne om hvem som bekostet gravmonumentet. Skulpturene avspeiler en unik kulturblanding. Dette ser vi aller tydeligst på klesdraktene, som forener den gresk-romerske stilen med østlige innflytelser, særlig fra den iranske, parthiske kulturen.

Stemmer fra fortiden

Utstillingen har gjort portrettenes innskrifter levende på en ny og uventet måte. Når man stiller seg foran en gravbyste leser en stemme opp gravinnskriften på gresk eller det lokale språket,

arameisk. Utstillingen spiller også på flere sanser. I tillegg til å høre fortidens stemmer kan man lukte på flere av krydderne det ble handlet med i Palmyra, importert fra India og det fjerne østen.

Hvorfor denne utstillingen?

Det er åpenbart for meg hvorfor Ny Carlsberg velger å produsere denne utstillingen nå. Krigen i Syria og ISIS' ødeleggelse av kulturminner, fremfor alt i Palmyra, har satt fokus på Syrias og Midtøstens kulturminner. Palmyra utenfor Syria er innskrevet på UNESCOs verdensarvliste. Bildene av sprengingen av Baal- og Baalshamin-templene i Palmyra i 2014 og 2015 ble vist om og om igjen i media. Dette er bilder som sitter igjen på netthinnen hos mange av oss. Selv om konflikten i området er over, betyr ikke det at det som er igjen av kulturminner står trygt. I det stille pågår plyndringen av ubevoktede arkeologiske funnsteder hver dag. Den illegale handelen med antikviteter er en viktig del av ISIS' og andre terrornettverks inntekter.

«Vejen til Palmyra» gir oss et levende innblikk i et samfunn som blomstret som korsvei for mange forskjellige kulturer. Kulturarv handler i stor grad om identitet. ISIS' forsøk på å ødelegge handler ikke bare om å rasere bygninger, men også om å utslette minnet av menneskene som levde der. Antikken har gitt oss en rik kulturarv, og dagens samfunn har mye mer til felles med antikken enn vi tror. Antikkens arv er også vår arv. «Vejen til Palmyra» minner oss om hvor viktig det er å verne om kulturarven. Ikke bare den vi opplever som vår egen, men også den vi er en del av i et globalt perspektiv.

